CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library
S.D.P.B.
Coll. No. 810

Title Śāṅkhāyana Āraṇyaka

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No.: 810 Subject: Vedic lit.

Title: Śānkhāyana Āraṇyaka

Author: — Scribe: Gangādhara

Date of the work: — Date of the Ms.: V.S. १५६६

Place of the work: — Place of the Ms.: —

Size: 9.9" by 4.4. Extent: 48 foll.

Language: Sanskrit Script: Devanāgarī

Remarks: ______

द्विवेदीश्रीसोमलनीपुस्तिका ॥

पं।काशिरामचंद्रदेवनु उपनिषदस्रारंभुं

॥६०॥ ॐ नमः श्रीगणेशाय ॥ ॐ प्रजापतिर्वै संवत्सरस्तस्यैष आत्मा यन्महाव्रतं तस्मादनत्पर
स्मिन्नंशं सन्तं सर्वेषां भूतानामात्मानं परस्मिन्नुपश्यनीयं याथाइंद्रस्यैष आत्मा यन्महाव्रतं तस्मा
दनत्परास्मिन्नंशं सन्तं दिंद्रस्यात्मानं परस्मिन्नुपश्यनीयं याथाय त्मेतित मृङ्न्यं यजुर्मयं साममयं
यं पुरुषं संस्कुर्वीत तस्यैष आत्मा यन्महाव्रतं तस्मादनत्परस्मिन्नंशं सन्तं सर्वेषां छंदसामा
त्मानं परस्मिन्नुपश्यनीति कामं तु सन्निण्णाद्धानाशं सप्तित्रेवावा यथिवान्मानादेवास्यातत्स्म
न वयात्मानि वत द्वौ हंस समर्द्धयति तस्य पंचविंशात्मा मध्यतुविंशतिर्वै संवत्सरस्याईमासाः सं
वत्सरस्यैवास्यात्माथा प्रजापतिर्वै संवत्सरः पंचविंशाथा तत्तुर्विंशा वै पुरस्ताच्छूतो नवंदं
स्यैषा गतिर्यत्पंचविंशाएं द्रष्टव्यं न पनः प्राजापत्यश्चाज उपालंभ्याविंद्र वाए न दद्यु रिंद्रं उ दि

जापतिस्तत्प्राजापत्यं रूपं माध्याएतादेव पशुष्विंद्रं यं रूपं यद्वृषभः ॥३०॥१ तस्य विंशो विंशो
वोऽग्रतिथिमिति द्वादश वै मासा द्वादशा वै मासाः संवत्सरः संवत्सरस्यैवास्यैतस्मिन्वै दोहे द
सीन्नव तागायत्र्यश्चान्नुष्टुबस्त्वाग्निं नरादीक्षितिन्निरण्योरिध्यतत्पंचविंशत्यावस्तुपसंशं
सतिपंचविंशाद्विमासमस्ताद्दिशस्त्वं समृद्धं यत्कोमनसंपद्यातनस्मिन्वै दोहे छंदसी नवनो वि
राडश्च त्रिष्टुभश्चतानि चत्वारि संपद्यं तत्तच्छ यं वा इदं सर्वमस्यैव सर्वस्यास्यै त्रिष्टुभः प्रउग
इंद्रास्यै वितनछंदायत्रिष्टुप्पादेनास्य तच्छंदसा समर्द्धयति कुविदंग नमसा यः पूर्वक्ष स इति पा
यथमहद्वहद्वत्नमहद्वन्महद्वन्यतदद्दरत एवोत्तरं च वामिंद्र वायवैयाव न्नरस्तन्वो यावदो
ज इति यावत्स्व र श्च र सा दीध्यन्नाइ ये तेन रूपेणोद्धां वह्नुवरुणसुप्रनीकमिति मित्रावरुणं द

त्र्यारतिस्तूर्यस्तस्यामित्येतेनरूपेणाकृतश्चवकृत्तमायज्ञियानामित्याश्विनंयंसूर्यस्युदिताव्रणी
तेत्येतेनरूपेणकथामहामहधकस्यादात्वरित्येंद्रंमहद्वहृद्वन्मदद्वन्मदद्वद्योतदहः कोवस्वाना
वसवः कोवरुणतिविश्वादेवंसहीयासावरुणमित्रमत्तीदित्येतेनरूपेणोतस्यानःसरस्वतीलुषा
णतिसारस्वतंद्वाराहृतस्यसुनगेव्यावरित्येतेनरूपेणोषवान्नकद्दांस्त्रेषुतःस्तुवक्रुस्तोवाम
दव्यःस्तउगःप्रजापतिर्विवामदेवःप्रजापतावेवतत्सर्वान्कामान्दध्युवंतितदाकुर्नात्रेषुतंप्रान
ःसवनंस्यान्मोहयतिक्रूरछंदसायज्ञस्वरवामिकादिकामवस्याद्भुस्नवाएकाहाब्राह्मनदहं
स्नणोवतद्ब्रह्मसमर्द्धयति॥२॥ आवारथंयायातयइतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपदिदंवसोसुतमेध २
स्यतुवरएषएवनित्यएकाहानानस्तास्यार्कब्राह्मणामसस्तुामजरितःसानिवगइतिवासुत.

३

पूर्वेशस्त्रामहाँइंद्रान्दवदावर्षणिप्राइत्यितस्मिंस्त्रेषुत्तनिविदंदक्षतितद्यद्वासूक्तंपूर्वेशंस
तीद्रुउवविवसुक्रोवथयन्महाँइंद्रान्दवदावर्षणिप्राइतिमहद्वन्महद्वद्योतदहः॥३॥ आयेताञ्
स्याकुनीजुाहानिस्वस्त्यपनामवनकुरुतयज्ञस्यैवशांत्यैयजमानानांवनिषज्यायेताञ्
स्तोनवेत्यनानिविंदवाःसर्वाञ्छ्रीराश्नुवनंतस्याएवितद्यजमानाएतानिरवसर्वाञ्छ्रीरश्नु
वतेत्थैनान्यरिमादाञ्जुपाञ्जुपतिपरिमादच्छापावेपरिमादाद्धिहीदंसर्वंपरिमत्तमथावेपरि
मादाञ्जामतदुक्रमापावाञ्जन्नस्यायतःश्चर्वाञ्जायंत्यापःपरिमादाथविपरिमादायन्तस्वानि
दंनास्तिन्नलोमानीतिनस्माद्भूयाःसंपद्यचोदितसुवंनिपंचविंशतिनिधनमांगिरसंप्रतिष्ठायेत
द्रूपंन्तलवदोंसामप्रियमिंद्रस्यधमापज्ञामानिकोशानुक्रोशेञ्जराञ्जुरघ्रोषौपत्याराञ्जुर

दैवा

कैं वार्कं सुपर्णायं वा अग्निरर्कोऽसावादित्योऽर्कः सुपर्णास्तस्य यदा पयोयं साम गायन्ति ते न थद्धोता रमा
ङस्तु जापनितयदिसुवीरं सषावुजापध्रुदिनिवं सुवीरन्यदिननसुवीरन्न चैव जापत्॥४ तानि
वा एतानि सप्त देवछंदांसि नवं तितस्मान्नु [illegible] स्तु जाप्यं दाथो धीएं इं वा एनदहोरिंद्राज पास्त स्मा॥द्वा
नन्तु जापदथा निवर्तिष्ठन्निंयथां गमस्तु [illegible] दिष्ठातनमानमइनिनदिनमस्कारमतादवाः समिद्ध
स्य वितान्नागानुपतिष्ठतयद्ध ननरवादो नवयथा निवर्तिष्ठन्नादित्यमुपतिष्ठन्त्याकाशं शाला
पिकउपुरिति हिकन्नाकुर्द्दिशनाविवोपतिष्ठन्तीतिराह्नितान् हवा एपतस्मिन्परम उत्के रमात्राशि
षा वदति समन्महान्महत्या दक्षदित्युमिर्विमहानिर्यस्पृथिवीमहदयेनो हि समधत्तां संदधौ दिव्या द
क्षदितिरास्तुविदिवोन्तरिक्षं दाध्यानो हि समधत्तां संब्रह्मब्राह्मण्याद क्षदित्यसावादियोब्रह्म।

चमसांश

सोद्यो ब्राह्मण्येनो हि समधत्तां तदिमांल्लोकान्समन्दधाययितद्दुकं शंसिष्यते॥५ विश्वामित्रो ह वा इन्द्र
स्य प्रियं धामोपजगाम शस्त्रेण वब्रुतत्व यायोतं हइन्द्र उवाच विश्वामित्र [illegible] वरं वृणीष्वेति स होवाच वि
श्वामित्रस्त्वामेव विजानीयामिति द्वितीयमिति त्वामेवेति तृतीयमिति त्वामेवेति तं हेन्द्र उवाच [illegible]
महनीवास्मि दवश्चादवीवास्मि ब्रह्म च ब्राह्मणी वास्मीति ततउ ह विश्वामित्रो विजिज्ञासामेव चक्रे तं हेन्द्र
उवाचेन तद्वा अहमस्मि यादनदाचार्ययद्वाऽत्रख ल त्वयान पास्त्रादेवतस्माद्यदहमितितद्वाऽइन्द्रो ह या इ
नीरूवनाउपान्नाऽऽमन्त्रियाथापनिषद [illegible] कं त्रिरन्यन्यत्रिरन्यवानिति॥ इ तद्वाउ डुंबरं न
वत्यूर्यो त्रन्नाइऽ डुंबर ऊर्जो चाद्यो पाष्या अयेनदुरसा संस्पृश्यदक्षिणेनागमानमनो निहदरस्त्र
पयक्कों सिवसव [illegible] गाध्यत्रेण [illegible] दहं प्रेतनआराह्वरइत्येवनदाहृतान हमन्वारोहामिराज्या
तथा।२

॥ छै वे श्रीसामलनाहक्षि का

यतिराज्यं ह वा इदं सर्वे देवा द्यैर्या नाराज्ञा मन्मनो नि दरंऽ पति रुद्रा स्त्रा त्रिष्टुभानेन छंदसा राद्धं तेनेत
आराध्नुहार इत्येव नदाहं तानह मन्वा राहामि स्वाराज्याय ति स्वाराज्यं ह विराज्या दधिन रामि वा थ दक्षि
णं नाग मात्मनो नि दरञ्जु पत्या दित्या स्त्रा जागता नव छंदसा राद्धं तेन आराध्नुहार इत्येव तदादना
नह मन्वा सम्राडामि साम्राज्याय ति साम्राज्यं ह विश्वा राज्या दधिन रामि वा पोनरं नाग मान्मनो नि दरञ्जु
पति विश्वेदेवा आनुष्टुभा ऽनेन छंदसा राद्धं तेन आराध्नुहार इत्येव तदादनान ह मन्वा राज्ञामि का
म प्रायति कामप्रं ह विसार्वेषां पराद्ध्यं मथ समधिस्तृप्रां प्रांवो पादाऽऽपाव हृय त्वामो प्रति ...य
क्षयतत राह वा एषाऽस्माल्लोकान्नवति तद्यत्प्रतिष्ठापयति तदस्मिंल्लोके प्रतितिष्ठति प्रतिष्ठाया प ४
...म प्रक्रयामथ त्रिरस्यन्य त्रिरस्यवानि थ्याया परिश्रंख फलकं दक्षिणेन तरिणमुपस्थं दर्त्वा दक्षिणे

ने

ॐ श्रीउं

ऽ आदधान पश्चात्प्रश्रंख फलकमुपस्पृशति प्रजापतिष्ट्वा राहद्वं वाष्यु पंखयविति प्रजापतिर्वा एत
दाराह ति वा स्युः पंखयति यज्जीवमथ त्रिरस्यन्य त्रिरस्यवानि थ्याय प्रांवो पाणी परिग्रह्य इ पतिं
संवाक्प्राणेन समदधं प्राणेन सं चक्षुर्मनसा समदधं मनसा संप्रजापतिः पशुभिः समदधं पशुभिर्दिश
याम वन नह्यदात्ते पाणी सिगरुन्मानि तिप्राणा विश्व पर्मः प्रमा वार्थ वदिष्यामीति प्रवदिष्यन्ह्येष ए
नं वार्थ वदतिं बहुक्करिष्यंतीवहुकरिष्याम्निति बहु ह्येषा वा क्रूरिष्यंतीन्नवति बहवयं य एतस्यांक्कः
शस्त्रं प्राश्नाति ब्राह्मणत्तर्यः करिष्यंतीन्न हो तत्तूय: करिष्याम्नि तिब हो तत्तूयाह्येषा वाक्करिष्यंतीन्नवनि
ब हो तत्तूया थं यय एतस्यांक्कः शस्त्रं प्राश्नाति स्वर्गमिष्यंतीस्वर्गमिष्यान्नितिस्व ह्येषा वाग्गमिष्यंतीन्नवनि
स्वर्गं यंयं एतस्यांक्कः शाश्त्रं प्राश्नाति स्वरिमान्यसमाना त्वद्यन्नित्येव ब्रूयाद्यं द्विष्यात्तं ब्रूयाम्नासुंना

स्तुमिति स यो वै नो ह वा एष एतस्माद्द्वरथात् प्रतिसंख्याय निर्हूत्तेति षड्ढूनुतेति हन नोग्या
यिवनवतस्तामेवेतस्प्रधर्षयतितामेवेनस्प्रधर्षानिंधन्ने वायुर्वा एष प्राणो भूत्वैनदुक्थंशंसति त
मेवेतस्प्रधर्षयतितामेवेनस्प्रधर्षानिंधत्तेगुरोवाएषप्रबुक्तो नवतियएतस्याक्षःशस्त्रेप्राण्नातिनस्य
गुरोश्चक्स्येश्वरःप्राणोयदिनापयासङेतास्तामेवेतस्प्रधर्षयतितामेवेनस्प्रधर्षान्निंधन्नेनद्वाए
तस्यादेवतायेदिग्धेनेनासिनानपरशुनानाकनचनावनमाद्दीस्नितद्यएवंविद्वांसमपवदतिसएव
पापीयान्भवतिनसयएवंवेदेतिवंविदुषोवनमाद्दीनिवंविदुषोवदेत्॥८॥आरण्यकस्यप्रथमोऽध्या
यःसंपूर्णः॥ॐहिंकारेणप्रतिपद्यतएतदुक्थंप्राणोवैहिंकारःप्राणेनैवैतदुक्थंप्रतिपद्यतेप्याउ ५
रसाहिंकारऊर्जामेवैतदसामतस्मिन्नुक्थेदधात्यथाप्रमृतत्वंवैहिंकारोऽमृतत्वमेवैतदात्मन्ध

देता२

त्तेराजनंप्रष्ठंनवेत्येनदेप्रयन्त्सामयद्राजनंनादंनस्वनसाम्नासमर्द्धयतिनदनिरुक्तास्तनवच्यनि
रुक्तंउवैप्रजापतिस्तत्प्राजापत्यंरूपंकवतीषुस्यादितिहकआहुःकोवैप्रजापतिस्तत्प्राजापत्यंरु
पमाध्येनंत्रष्ठीशंसस्तुपांशुशंसतिवाचाएनदद्दमनस्त्रष्ठीशंसामनसेवैनद्वाचंसमर्द्धयतेनदि
दासस्तुवानन्तुज्येष्ठमितिस्तावियस्तुवोवाहध्मनःशावसान्तर्याजाइतिह्वैनमदद्भमाहद्वेनद
द्द्वःसएषपञ्चाशात्मापंचविंशस्तन्नादनोपसृष्टंशंसत्यात्माविपंचविंशःप्रजापशवउपसर्गःप्रजायतेन
त्यपशुनिःप्रोष्ठेरन्नाद्यंनियात्मानमुपसृजातनदंवनुदतीनामितित्रिष्टुप्नानिपूर्वाणिपदानिकारा
तिनदस्योत्तराणिप्रथमेनत्रिष्टुप्नेनपादेनप्रथमंनदस्यपदमुपसंक्षयावस्यतिद्वितीयत्रै
नात्रिष्टुप्नेनद्वितीयंसंक्षयप्रणोतितृतीयेनत्रिष्टुप्नेनतृतीयंसंक्षयावस्यतिचतुर्थेनात्रिष्टुप्तेन

चतुर्थं संक्षयं शाणो ह्येवं विहृतां प्रथमां त्रिंशतं निपातयीरुत्तराः एवं विहृताः एवं यावद् तृतीयासूक्तस्य
तस्यास्त्वत्तरमर्द्धर्चं मुच्चरजति न दस्य वोत्तरं सायं मुखस्य विवरास्तन वा वंवदति सुखेन ते वा वंवद
तितो पुरस्ताद्द्विपदानां शंसति तत्पाहास्य तास्त्रियार्नं तदि ता नव ग्यान्मानं शस्त्वाथ सूददोहसं शं
सति नात्र स्य सूददोहसं शंसति तन्नं वि सूददोहा अन्नेन वा इमानि पर्वाणि संहितानि नवंय्या आ
यो वि सूददोहा अङ्गिर्वा इमानि पर्वाणि संहितानि नवंय्थो अमृतं वं वि सूददोहा अमृतत्वमवन
त्रामवनदान्नं धत्ते ऽथ वि सूददोहा आहा वास्ये तद्रूपं तद्यथाह विदारुणः श्लेष्म संश्लेषणं स्यात्रदि
वर्म्मण्यं विवामवसूददोहाः सर्वेषां वदानां संश्लेषिणी ॥२ अथैतानि शीर्षण्यानि शंसति ता नि वै
त्रीणि त्वानि नवंति त्रीणि वा अस्य शीर्ष्णः कपालानि नवंति तान्येवैतैः संदधाति तानि त्रीणि पुनरे

केकं त्रक्षत्रे क्षतानवरूत्वा नवंति न वा वि शिरसि प्राणास्तान्येकं वंति न वंति नादतस्याङ्गो रूपं ॥२
अथैनं नायैवं शंसति ना वि ति स्वरूवा नवंति त्रीणि वा अस्य ग्रीवाणां पर्वाणि नवंति तान्येवैतानि सं
दक्षन्यक्षि गुत्तमां सायं स्कंधे विदल्लो धूर्त्तः ॥३ अथैतां महीं शंसति सा वि त्रिष्टुब्भवति तस्मा
दयमंसस्थविष्ठंस्थानं इंद्र स्थविरस्य बाहू इति वाह्वोरतिरूपात्र्यथ रथंतरस्य स्तोत्रियानुरू
पोशंसति तन्यारुक्तं ब्राह्मणमथ धाय्यां शंसति यं वि धाय्यं यद्धि सर्वेषु सूक्तेषु हितासा विदद्धिण
नागधीयानि तस्माद्दक्षिणं नागं पुंसस्त्वाधिशाल्पराथं तरं प्रगाथं शंसति तस्याक्तं ब्राह्मणं य एव इ
द्दयश्च पर्णीनामिति सूक्तं नत्पखं तस्य द्विनीया त्रिष्टुप् विश्वा ह्यन्यो अरिराजगामति यतस्य द्विनी
यानामिह द्विनीयां कर्मेति नदिमो पाह्येत्यनि पञ्चस्य वि वद्दर्यितस्मा द्वाभ्यां पद्भ्यां सर्वाणि कर्माणि

समश्नुत॥४॥ अथैतं पृष्ठ्यस्तर्कं शंसति तावे त्रिष्टुब्जगतो नवं तिस्त्रीणि वा अस्य प्राणः पर्वाणि नवं तिनान्ये
विनान्निः संदक्षय्यनिछंदाः प्रथमा सा यर्मेषु पृष्ठस्तुमादयमंगुष्ठः सर्वाश्चांगुल्यः प्रत्येनि दक्षिणं प
क्षो राथंतरो थवा उत्तरः पक्षो बार्हत एतानेवो क ब्राह्मणस्तोदाएता पक्षो बार्हतराथंतरो व
विंशो वज्रविंशति र्विसंवत्सरस्याद्रमासाः संवत्सरस्यैवाप्त्यै॥५॥ अथैनानि च्छरूत्तराणि शंसति
तदनूकं ता एकविंशतिर्भवानवं व्यक्तविंशतिर्वा अस्यानूकस्य पर्वाणि नवं तितान्येवैतानिः संदध
तितानि विसप्तत्रयानि नवं तिसप्त वेछंदांसि सर्वेषामवछंदसामाप्त्यै नान्यत्कर्वितिनवंनितादनग्मा
क्षोरूपं॥६॥ अथेनाश्वशीतीः शंसति स्तोत्रियानवेनाति रत्नशंसति गायत्र्या गायत्रमोष्णिह्या १
बार्हयानवृत्तद्रथंतरद्यामवदक्षिणं पार्श्वं गायत्रीसद्यामोष्णिहीमध्यं बार्हतीमध्येवाइ दमान्म

नोन्नंक्षीयात त्रिष्टुभावंतारणत्रिष्टुप्त्रिविदीविश्वामित्र्यावर्कवत्यावनिरूप विश्वामित्रोह्येनदप
श्यन्महद्वयो वृहद्वय्यः प्रतिपादानवंति महद्दहद्दयन्महद्दन्महद्ध्येनदह॥७ महाँ इंद्रो यओजसे
ह्येनयागायत्रीमशीतिं प्रतिपद्येनास्त्रामिवंस्मस्याचाद्वधद्दति महद्द्याद्वहवत्यामहद्वहद्द वन्महद्दे ८३
न्महद्वह्येनदह॥८ याइंद्र भुज आभरस्त्येतयावार्हतीमशीतिं प्रतिपद्यते स्ताबार मिन्मध्ववन्नस्मस्य
द्वियतिमहद्द्याद्वहवत्यामहद्दहद्द वन्महद्दन्महद्वह्येनदहरथंतरंअस्तुह्ययन्नाम मंद्रे र्विद्वहरिनि
रितिस्त्रांक्तेतद्याद्वनदंततः शंसति संस्थिहान्विहनीनिराष्णिहीमशीतिं समारोहाणीति॥ ऐंद्र
स्तुत पुरुस्मामस्त्विन्येतयोष्णिहीमशीतिं प्रतिपद्यते विदद्धस्यदक्ष सामहान्द्विपदनिवृद्धवत्याम
हद्द्याद्वहवन्महद्दन्महद्वह्येनदहस्तावास्ता अशीतयः संशस्ताः सप्तविंशातिशतान्युवांसंपद्यं

ते सप्तविंशतिशतानि संवत्सरस्याहोरात्राणां तदशीतिभिः संवत्सरस्याहोरात्राण्याप्नोति साम
निधनेनैकगायत्रीरुष्णिहः संपादयंति चत्वार्यक्षराण्यहैकै पुनराददते बार्हत्या अशीत्या अशी
तिं चतुरक्षराण्यहरति काजातस्याः प्रगाथस्तस्य त्रिंशतिं चतुरक्षराणि तानि चतुःशतं चतुरक्षरा
णि चतुःशते गायत्रीष्वपदक्षति तथाना गायत्रीरुष्णिहः संपद्यंते नाह्रियनात्रिवसपन्नमिंद्रा
य साम गायतानितिं तद्यदतद्वंनतः शंसति संसिद्धा निरुक्ति त्रिवर्शंसमारोहाणीति ॥१०॥ अथ वशं
शंसत्यदरं विवशास्तनसंसिद्धनानंतर्यं जिगमिषं यदनः किं वबर्हिर्हास्तिन एवतद्रूपयतिहवं य ६
तरुद सस्माद्धोदवनाबहूनि छंदांसि वशा शस्यांतनस्मादिदं बहुविश्वरूपमुदारन्नमवधी
नत्येनो विकृतावर्द्धविथस्वदादाहसंसानत एवोस्मृत्यतेब्रवत्तुर्दिशतिछंदवः शस्यान्तनि ॥११॥

॥ अथ नाद्विपदाः शंसति प्रतिष्ठानीयं वै छंदा द्विपदाः प्रतिष्ठित्या एव ॥१२॥ अथैतानैंद्राग्नं स्तुतं
गायत्रीशंसं शंसति प्रतिष्ठ वा इंद्राग्नी प्रतिष्ठित्या एव ॥१३॥ अथ नदावपनं शंसति प्रतिष्ठावा आ
वपनं प्रतिष्ठित्या एवाथा एनान्यवपुनरवर्तीनि भवंति ॥१४॥ अथैतमानुष्टुभं समाम्नायं शंसति तिवा२
श्चा एतदर्वागनुष्टुब्भ्याप्यवतद्दावं प्रतिष्ठापयति दिवं य यदिवं यये तिदिवा न विलनस्तोने
तिसपन्नया कविष्टधद्दनिरवमर्कवत्तेन सम्द्दं गायत्र्यनमातयासम्द्दंशासद्धामहां असी
तिमहद्दनमहद्दश्चोनदहः ॥१५॥ अथैतं त्रिष्टुभं तं शंसति नीइ स्योवितच्छंदायत्रिष्टुम्नादनोस्तनछंद
सा समर्द्धयति हिरण्यस्तूपीयं वयानअतीवं बार्हतरार्थं नारबृहद्रथंतरद्विपुरस्ताद्भतेन वतः
सजनीयं काश्यपवानरतं ज्ञायसाममिति चत्वाः सप्तविंशतिर्वाअवंति सप्तविंशतिर्वि नक्षत्रा

णिनन्नक्षत्रियां विराजमाप्नोति विश्वामित्रस्य शंसं द्विश्वामित्रो ह्येनदपश्यत्तामादध्यस्याशंसस्तामं
ह्येतात्देवानां वसिष्ठस्य शंसं ह्वासिष्ठं ह्येनादेवानां नत्रपुरस्ताड्डब्रह्मीयस्य पदानुपंगोर्ल्वं सनिस
र्विविकामा एतस्मिन्नंतरुक्तेनद्यथा व्रजे पशून्वस्तज्ज्यागल्लिषीक परिश्रेयादवामेवातेः पदानुषं
गेः सर्वान्कामानुत्तयतेः परिश्रयान्यधत्तेयात्उद्भुब्रह्मीयस्याकविकृतमानादतस्याक्षरो रूपं द्वि
:शस्तया परिदधाति परिक्षायाऊर्वीर्यं न पर्थिकादितं पूर्वं प्रतिष्ठा वा एकाहः प्रतिष्ठित्या एनम
हाव्रतिकमुत्तरं महदसीति महद्दन्महद्दद्धोनदह॥१८॥ तादत सरस्वत्यां सूददोह सियाद्धतस
तु पसर्जन्यां संख्यायमानायां दृतानन्त्रिंशत्सं वृहतीसहस्रं संपद्यतेतस्य वाएनस्य बृहतीसहस्र
स्य षड्विंशत्सहस्राणां सहस्राणि नवतिं तावंतिशतसंवत्सरस्याह्नानि नवंतिनत्ततसंवत्सरस्याहान्या

नू
नायत्तु एष संपन्नमुद्दाक्वाया एतद्द्वर्गानुष्टुब्वा कस्वर्वाणि छ्नान्यथो वागिदं सर्वमिति बृहतीस
पन्नमिति चैव स्थितं वाहीनावा एष यएषन पतितादनं स्वनच्छंदसा समर्द्धयति त्रिरवाक्ष्यतेत्र्या
वाऽ इमे लोकाऽ एमानेव तल्लोकाना प्नोर्थिकादिकीयाज्या प्रतिष्ठा वा एकाहः प्रतिष्ठित्या एवानु
डुनएव प्रंस्वंश्रथ्नंतिसग्राहामवायां तं प्राड्डुपावाराद्वतिप्रत्यक्षं स्वफलक मपोहतिपराम्हशा
यदं ऊ पतिय मिमं प्रजयं प्राजे पं स्तमन्वसानीतितनतस्मात्प्रजया दान्मानमपादधनीतिवर्द्धक
र्मणा निश्यास्यः प्राज्ञापत्यं वा एतदहः प्रजापतिर्विश्वकर्माऽनादनं स्वनरूपेणा समर्द्धयति तोहृन
दहरिड्वां गिरा सप्ताबावां गिरादीर्वनिमासं ततत्त्रहृदीर्वनिमादशपुरुषाद्वषाणिजिजीवन दधनद्ध
षि राह्दीर्वनमामा मानाया डुबुर्वर्धितृश प्रमसुगाऽतिनादतदायुः कामस्य शस्त्रमिति हस्माह कौषीत

वण
उवाप३

सि सै

क्रिस्त्रय एवं विद्वानेतदहः शंसति सर्वमस्मिन्नस्मिंल्लोक एष्याप्नोत्यमृतत्वमश्नुते स्वर्गे ल॰ के॰ ॥१३॥
नमविङ्द्दणीमद इति विश्वादन्य प्रतिपद्दुणीमद इति मदद्दनीमदद्दन्मदद्द द्द्योनदद्दरद्या ना
द्दवसवितरिय्यन्नवारा विश्वावामानिधीमहीति मदद्दन्मदद्द द्द्योनदद्दस्नाद्दवस्य सवितुर्वरेण्यं
दद्दितिसावित्रं मदद्दन्मदद्द द्द्योनदद्दा स्वहिद्यावापृथिवी विश्वंशंभुवेति द्यावापृथिवीयं पुरुप्रि
यसामदिनीत्र सर्वमानतिमदद्दन्मदद्द द्द्योनदद्दः किंसु श्रेष्ठः किंयविष्ठो न आजगन्नित्यार्भवं
निदिमवमर्सायामद्दाकल्प इति मदद्दन्मदद्द द्द्योनदद्दस्यस्य वामस्य पलितस्य होतुरिति स्मै
विश्वादर्वसन्निलं द्येतादद्वानां मिकाद्दिक निविद्दं दधा तिप्रतिष्ठा वा एकाहः प्रतिष्ठित्या एवैक
द्दिकं वैश्वानरीयं प्रतिष्ठा वा एकाहः प्रतिष्ठित्या एव प्रयज्यवो मरुतो भ्राजदृष्टय इति मा॰ नं द्द १०

नसदं नत्र वियाविराजाप्यतिबृहदद्दन्मदद्दन्मदद्द द्द्योनदद्द बलिष्ठा न द्दप्रुये कस्येदन्तातिमिति ता
त्वदसीयं तस्मा आविर्ग्निः शिमीवद्भिरर्कैरित्यर्कवयस्तमाता द तस्मात्क्षोरूपसिद्याग्निमारुतमु
कानीयेन स्याक्क्षः सूक्तानि तदग्निष्टोमः संतिष्ठते ब्रह्म वा अग्निष्टोमो ब्रह्मैतदहर्ब्रह्मणै॥
ब्रह्म प्रतिष्ठा पयंतिा नमृतत्वमाप्नुवंति य एतदहरुपयंति य एतदहरुपयंति ॥२॥ इति श्रीमदै॰ ॥ शु सूक्तो वन=ऐतरु
नब्राह्मणे महाव्रतस्य द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥ उं विश्वो ह वै गांग्यायनिर्यक्ष्यमाण आरुणिं व बै५
सद्द पुत्रं श्वेतकेतुं प्रजिगाय याजायतीति तं हाभ्यागतं पप्रच्छ गौतमस्य पुत्रो सि संवृतं लोके यस्मिन्
क्षस्यस्यन्यतमा वाक्षनस्य मालोकक्षसम्यासीति सहोवाच नाहमेतद्वेद हंतान्वा यं पृच्छानीति स
पितरमासाद्य पप्रच्छेतीति मा प्राक्षीत्कथं प्रतिब्रवाणीति साहवाचाहमप्येतं न वेद सदास्य वदवर्ध्य

स्वाध्यायमधीत्यहरामाद्यन्नःपारददत्येह्कानोगमिष्यानइतिसहसमित्पाणिश्चित्रंगांग्यायनिं
प्रतिचक्रमउपायानीतितंहोवाचब्रह्मार्होसिगौतमयोनमानमुपागाएहिव्येवत्वाज्ञपयिष्यामी
ति॥२सहोवाचयेवैकेचास्माल्लोकात्प्रयंतिचंद्रमसमेवतेसर्वेगच्छंतितेषांप्राणैःपूर्वपक्षआ
प्यायतेतानपरपक्षेणप्रजनयत्येतद्वैस्वर्गस्यलोकस्यद्वारंयश्चंद्रमास्तंयःप्रत्याहतमतिसृजते
थयएनंनप्रत्याहतमिहवृष्टिर्भूत्वावर्षतिसइहकीटोवापतंगोवामत्स्योवाशकुनिर्वासिंहोवावरा
होवापरश्वान्वाशार्दूलोवापुरुषोवान्योवातेषुतेषुस्थानेषुप्रत्याजायतेयथाकर्मयथाविद्यंत
मागतंपृच्छतिकोसीतितंप्रतिब्रूयाद्विचक्षणादृतवोरतआभृतंपंचदशात्प्रसूतात्पित्र्यावतस्तं
न्मापुंसिकर्तर्येरयध्वंपुंसाकर्त्रामातरिमानिषिंचसजायमानोद्वादशत्रयोदशोमासोद्वाद

विद्येता॰
स्पो॰८

शत्रयोदशेनपित्रासंतद्विदप्रतितद्विदहंतन्मऋतवोमृत्यवआरभध्वंतेनसत्येनतेनतपसाऋ
तुरस्म्यार्तवोस्मिकोसित्वमसीतितमतिसृजते॥३सएतंदेवयानंपंथानमापद्याग्निलोकमागच्छति
सवायुलोकंसवरुणलोकंसइंद्रलोकंसप्रजापतिलोकंसब्रह्मलोकंतस्यहवाएतस्यब्रह्मलोक
स्यारोह्रदोमुहूर्तायेष्टिहाविजरानदीइल्योवृक्षःसालज्यंसंस्थानमपराजितमायतनमिंद्रप्र
जापतीद्वारगोपौविभुप्रमितंविचक्षणासंद्यमितौजाःपर्यंकःप्रियाचमानसीप्रतिरूपाचचा
क्षुषीपुष्पाण्यादायावयतोवैचजगान्यंबाश्चांबायवीश्चाप्सरसोंबयानद्यस्तमित्थंविदागच्छति
तंब्रह्माहाभिधावतममयशसाविजरांवाअयंनदींप्रापन्नवाअयंजरयिष्यतीति॥४तंपंचशता
न्यप्सरसांप्रतियंतिशतंफलहस्ताःशतमांजनहस्ताःशतंमाल्यहस्ताःशतंवासोहस्ताःशतंचूर्णह

२४

स्तांतंब्रह्मालंकारेणालंकुर्वंतिसब्रह्मालंकारेणालंकृतोब्रह्मविद्वान्ब्रह्माभिप्रेतिसआगछत्या
रंह्रदंतंमनसात्येतितमित्वासंप्रतिविदोमज्जंतिसआगछतिमुहूर्त्तान्येष्टिहास्तस्मादपद्रवंति
सआगछतिविजरांनदींतांमनसैवात्येतितत्सुकृतदुःकृतेधुनुवातेतस्यप्रियाज्ञातयःसुकृत
मुपयंत्यप्रियादुःकृतंतद्यथारथेनधावयन्रथचक्रेपर्यवेक्षेतैवमहोरात्रेपर्यवेक्षेतैवंसुकृ
तदुःकृतेसर्वाणिचद्वंद्वानिसएषविसुकृतोविदुष्कृतोब्रह्मविद्वान्ब्रह्मैवाभिप्रेतिसआग
छतील्यंवृक्षंतंब्रह्मगंधःप्रविशतिसआगछतिसालज्यंसंस्थानंतंब्रह्मरसःप्रविशतिसआ
छत्यपराजितमायतनंतंब्रह्मयशःप्रविशतिसआगछतीन्द्रप्रजापतीद्वारगोपौतावस्मादपद्रवत १२
ःसआगछतिविभुप्रमितंतंब्रह्मतेजःप्रविशतिसआगछतिविचक्षणामासंदींबृहद्रथंतरेसा

मनीपूर्वौपादौश्येतनौधसंचापरौवैरूपवैराजेअनूच्येशाक्वररैवतेतिरश्चीनासाप्रज्ञा
याहिविपश्यतिसआगछत्यमितौजसंपर्यंकंसप्राणस्तस्यभूतंचभविष्यच्चपूर्वौपादौश्रीश्चइ
रापरौभद्रयज्ञायज्ञीयेशीर्षण्येबृहद्रथंतरेअनूच्येऋचश्चसामानिचप्राचीनातानानियजूंषि
तिरश्चीनानिसोमांशवउपस्तरणमुद्गीथउपश्रयःश्रीरुपबर्हणंतस्मिन्ब्रह्मास्तेतमित्थंवि
त्पादेनैवाग्रआरोहतितंब्रह्मापृछतिकोसीतितंप्रतिब्रूयात्ऋतुरस्म्यार्तवोस्म्याकाशाद्योनेः
संभूतोभार्यायैरेतःसंवत्सरस्यतेजोभूतस्यभूतस्यभूतस्यत्वमात्मासियस्त्वमसिसो
हमस्मीतिनमाहकोहमस्मीतिसत्यमितिब्रूयात्किंतद्यत्सत्यमितियदन्यद्देवेभ्यश्चप्राणेभ्यश्चतत्सदथ
यद्देवाश्चप्राणाश्चतत्त्यंतदेतयावाचाभिव्याह्रियतेसत्यमित्येतावदिदंसर्वमिदंसर्वमस्मीत्येवैनंत

दाहृतादनक्ष्लोकनास्कं॥ द्दयजूदरःसामशिराञ्जासाहृङ्मूर्न्निरव्ययःसब्रह्मेतिविज्ञेयऋषिर्ब्रह्मम
योमहानितितमाहकेनमेपौंस्नानिनामान्याप्नोषीतिप्राणेनेतिब्रूयात्केननपुंसकानीतिमनास्
नेतिकेनस्त्रीनामानीतिवाचेतिकेनगंधानितिघ्राणेनेतिकेनरूपाणीतिचक्षुषेतिकेनशब्दानिति
श्रोत्रेणेतिकेनान्नरसानितिजिह्वयेतिकेनकर्माणीतिहस्ताभ्यामितिकेनसुखदुःखेइतिशरी
रेणेतिकेनानंदंरतिंप्रजातिमित्युपस्थेनेतिकेनेत्याइतिपादाभ्यामितिकेनधियोविज्ञातव्यंकामा
नितिप्रज्ञयेतिब्रूयात्तमाहयाविरवल्लुमसौकोयंतसादितिसायाब्रह्मणोविजितिर्याव्यष्टिस्तां
विजितिंजयतितांव्यष्टिंव्यश्नुतेयएवंवेदयएवंवेद॥७॥इतिशांखायनआरण्यकेतृतीयोऽध्या १३
यःसमाप्तः॥३॥ प्राणोब्रह्मेतिहस्माहकौषीतकिस्तस्यहवाएतस्यप्राणस्यब्रह्मणोमनोदूतंचक्षु

गोप्तृश्रोत्रंसंश्रावयितृवाक्परिवेष्ट्रीसयोहवाएतस्यप्राणस्यब्रह्मणोमनोदूतंवेददूतवान्भवतियश्चक्षु
र्गोप्तृगोप्तृमान्भवतियःश्रोत्रंसंश्रावयितृसंश्रावयितृमान्भवतियोवाचंपरिवेष्ट्रींपरिवेष्ट्रीमान्भवति
तस्मैवाएतस्मैप्राणायब्रह्मणएताःदेवताअयाचमानायबलिंहरंत्येवंहैवास्मैसर्वाणिभूतान्य
याचमानायैवबलिंहरंतियएवंवेदतस्योपनिषन्नयाचेदितितद्यथाग्रामंभिक्षित्वालब्ध्वोपविशेन्ना कृमतोर २
त्नम हमतोदत्तमश्नीयामितितएवैनमुपमंत्रयंतेयेपुरस्तात्प्रत्याचक्षीरन्नेषधर्म्मोऽयाचितोभवत्यन्नदास्त्वेवैनमुपमं
त्रयंतेददामतइति॥१॥ प्राणोब्रह्मेतिहस्माहपैंग्यस्तस्यहवाएतस्यप्राणस्यब्रह्मणोवाक्परस्ताच्चक्षुरारुंध
तेचक्षुःपरस्ताच्छ्रोत्रमारुंधतेश्रोत्रंपरस्तान्मनआरुंधतेमनःपरस्तात्प्राणआरुंधतेतस्मैवाएतस्मैप्रा
णायब्रह्मणएताःदेवताअयाचमानायबलिंहरंत्येवंहैवास्मैसर्वाणिभूतान्ययाचमानायैवबलिंह

रंतिय एवंवदंतस्योपनिषन्नयाचेदितितद्यथाग्रामंभिक्षित्वालब्ध्वोपविशेन्नातोदत्तमश्नीयामि
तिनएवेनमुपमंत्रयंतेयपुरस्तात्प्रत्याचक्षीरन्नेषधर्मोयाचितोभवत्यन्नदास्त्वेवेनमुपमंत्रयंते
ददामतइति॥२॥ अथातएकधनावरोधनंयएकधनमभिध्यायात्पौर्णमास्यांवामावास्यायांवाशुद्ध
पक्षेवापुण्येनक्षत्रएतेषामेकस्मिन्पर्वण्यग्निमुपसमाधायपरिसमुह्यपरिस्तीर्यपर्युक्ष्यदक्षिणं
जान्वाच्यस्रुवेणाज्याहुतीर्जुहोतिवाङ्नामदेवतावरोधनीसामेमुष्मादिदमवरुंधत्तस्यैस्वाहाप्राणो
नामदेवतावरोधनीसामेमुष्मादिदमवरुंधत्तस्यैस्वाहाचक्षुर्नामदेवतावरोधनीसामेमुष्मादि
दमवरुंधत्तस्यैस्वाहाश्रोत्रंनामदेवतावरोधनीसामेमुष्मादिदमवरुंधत्तस्यैस्वाहामनोनाम
देवतावरोधनीसामेमुष्मादिदमवरुंधत्तस्यैस्वाहाप्रज्ञानामदेवतावरोधनीसामेमुष्मादिदम

वरुंधत्तस्यैस्वाहेत्यथधूमगंधंप्रजिघ्रायाज्यलेपेनांगान्यनुविमृज्यवाचंयमोभिप्रव्रज्यार्थंब्रूया
दूतंवाप्रहिणुयाल्लभतेहैव॥३॥ अथातोदैवःस्मरोयस्यप्रियोबुभूषेद्यस्यैयेषांवायासांवा
तेषामेवैकस्मिन्पर्वण्येतयैवावृतैताआज्याहुतीर्जुहोतिवाचंतेमयिजुहोम्यसौस्वाहा प्राणंतेम
यिजुहोम्यसौस्वाहाचक्षुस्तेमयिजुहोम्यसौस्वाहाश्रोत्रंतेमयिजुहोम्यसौस्वाहामनस्तेमयिजु
होम्यसौस्वाहाप्रज्ञांतेमयिजुहोम्यसौस्वाहेत्यथधूमगंधंप्रजिघ्रायाज्यलेपेनांगान्यनुविमृज्य
वाचंयमोभिप्रव्रज्यसंस्पर्शंजिगमिषेदपिवाताद्वातिष्ठन्संभाषमाणःप्रियोहैवभवतिस्मरंतिहै
वास्य॥४॥ अथातःसंयमनंप्रातर्दनमांतरमग्निहोत्रमित्याचक्षतेयावद्वैपुरुषोभाषतेनतावत्प्राणि
तुंशक्नोतिप्राणंतदावाचिजुहोतियावद्वैपुरुषःप्राणितिनतावद्भाषितुंशक्नोतिवाचंतदाप्राणेजुहो

त्येते अनंते अमृते आहुती जाग्रच्च स्वपंश्च संततं जुहोत्यथ या अन्या आहुतयो ऽनंतवत्यस्ताः कर्म्ममय्यो हि
भवंति तद्धस्मैतत्पूर्वे विद्वांसो ऽग्निहोत्रं न जुहवांचक्रुः ॥५॥ उक्थं ब्रह्मेति ह स्माह शुष्कभृंगारस्तदृगि
त्युपासीत सर्वाणि हास्मै भूतानि श्रैष्ठ्यायाभ्यर्च्यंते तद्यजुरित्युपासीत सर्वाणि हास्मै भूतानि श्रैष्ठ्या
य युज्यंते तत्सामेत्युपासीत सर्वाणि हास्मै भूतानि श्रैष्ठ्याय संनमंते तच्छ्रीरित्युपासीत तद्यश इत्युपा
सीत तत्तेज इत्युपासीत तद्यथैतच्छ्रीमत्तमं यशस्वितमं तेजस्वितममिति शस्त्रेषु भवत्येवं हैव स सर्वे
षु भूतेषु श्रीमत्तमो यशस्वितमस्तेजस्वितमो भवति य एवं वेद तमेतमैष्टिकं कर्म्ममयमात्मानमध्व
र्युः संस्करोति तस्मिन्यजुर्मयं प्रवयति यजुर्मय ऋङ्मयं होता ऋङ्मयं साममयमुद्गाता स एष त्रय्यै
विद्याया आत्मैष उ एवैतदिंद्रस्यात्मा भवति य एवं वेद ॥६॥ अथातः सर्वजितः कौषीतकेस्त्रीण्युपास १५

नानि भवंति सर्वजिद्ध स्म कौषीतकिरुद्यंतमादित्यमुपतिष्ठते यज्ञोपवीतं कृत्वोदकमानीय त्रिः प्रसिच्यो
दकपात्रं वर्गोसि पाप्मानं मे वृङ्धीत्येतयैवावृता मध्ये संतमुद्वर्गोसि पाप्मानं मउद्वृङ्धीत्येतयैवावृता
स्तं यंतं संवर्गोसि पाप्मानं मे संवृङ्धीति तद्यदहोरात्राभ्यां पापमकरोत्सं तद्वृङ्क्ते तथो एवैवं विद्वा
नेतयैवावृतादित्यमुपतिष्ठते यदहोरात्राभ्यां पापं करोति सं तद्वृङ्क्ते ॥७॥ अथ मासि मास्यमावास्या
यां वृत्तायां पश्चाच्चंद्रमसं दृश्यमानमुपतिष्ठेतैतयैवावृता हरिततृणो वा प्रत्यस्यति यन्मे सुसमिद्ध
यं दिवि चंद्रमसि श्रितं मन्ये द्दं मां तद्विद्वांसं माहं पुत्र्यमघं रुदमिति न ह्यस्मात्पूर्वाः प्रजाः प्रैतीति नु जात
पुत्रस्याथाजातपुत्रस्याप्यायस्व समेतु ते सं ते पयांसि समु यंतु वाजा यमादित्या अंशुमाप्याययंती
त्येतास्तिस्र ऋचो जपित्वा मास्माकं प्राणेन प्रजया पशुभिराप्याययिष्ठा योस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तस्य

प्राणेन प्रजया पशुभिराप्यायस्वेत्यैंद्रीमावृतमावर्त्त आदित्यस्यावृतमन्वावर्त्त इति दक्षिणं बाहुम
न्वावर्त्तते॥८॥ अथ पौर्णमास्यां पुरस्ताच्चंद्रमसं दृश्यमानमुपतिष्ठतेनयैवावृता सोमो राजासि वि
चक्षणः पंचमुखोसि प्रजापतिर्ब्राह्मणस्त एकं मुखं तेन मुखेन राज्ञोत्सि तेन मुखेन मामन्नादं कुरु रा
जा त एकं मुखं तेन मुखेन विशोत्सि तेन मुखेन मामन्नादं कुरु श्येनस्त एकं मुखं तेन मुखेन पक्षिणो
त्सि तेन मुखेन मामन्नादं कुर्वग्निष्ट एकं मुखं तेन मुखेनेमं लोकमत्सि तेन मुखेन मामन्नादं कुरु [illegible]
पंचमं मुखं तेन मुखेन सर्वाणि भूतान्यत्सि तेन मुखेन मामन्नादं कुरु मास्माकं प्राणेन प्रजया प
शुभिरपक्षेष्ठा योस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तस्य प्राणेन प्रजया पशुभिरपक्षीयस्वेति दैवीमावृतमा १६
वर्त्त आदित्यस्यावृतमन्वावर्त्त इति दक्षिणं बाहुमन्वावर्त्तते॥९॥ अथ संविश्य जायाया हृदयमभिमृ

शति यत्ते सुसीमे हृदयमग्निनमंतः प्रजापतौ। तेनामृतत्वस्येशानं माहं पुत्र्यमघं निगामिति नह्यस्याः पु
त्रीः प्रजाः प्रैनीति॥१०॥ अथ प्रोष्यायन्पुत्रस्य मूर्द्धानमभिजिघ्रत्यंगादंगात्संभवसि हृदयादधिजाय
से आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतमिति नामास्य दधाति यस्मात्त्वं परस्मुत्त्वं हिरण्यम[illegible]
त्वं वेदो वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतमिति नामास्य गृह्णात्यथैनं परिगृह्णाति येन प्रजाप[illegible]
प्रजाः पर्यगृह्णात्तदरिष्ट्यै तेन त्वा परिगृह्णाम्यसाविति अथास्य दक्षिणे कर्णे जपत्यस्मे प्रयंधि मघव
न्नृजीषिन्निंद्र श्रेष्ठानि द्रविणानि धेहीति सव्ये मा [illegible] मा व्यथिष्ठाः शतं शरद आयुषो जीवस्व
त्वा तेन नाम्ना मूर्द्धानमभिजिघ्रामीति त्रिरस्य मूर्द्धानमभिजिघ्रेद्गवां त्वा हिंकारेणाभिहिंकरामीति त्रि
रस्य मूर्द्धानमभिहिंकुर्यात्॥११॥ अथातो दैवः परिमरः एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यदग्निर्ज्वलत्यथैतन्म्रि

यतेयन्नज्वलतितस्यादित्यमेवतेजोगच्छतिवायुंप्राणएतद्वैब्रह्मदीप्यतेयदादित्योदृश्यतेथैतन्म्रि
यतेयन्नदृश्यतेतस्यचंद्रमसमेवतेजोगच्छतिवायुंप्राणएतद्वैब्रह्मदीप्यतेयच्चंद्रमादृश्यतेथै
तन्म्रियतेयन्नदृश्यतेतस्यविद्युतमेवतेजोगच्छतिवायुंप्राणएतद्वैब्रह्मदीप्यतेयद्विद्युद्विद्योत
तेथैतन्म्रियतेयन्नविद्योततेतस्यादिशएवतेजोगच्छतिवायुंप्राणस्तावाएताःसर्वादेवतावायुमे
वप्रविश्यवायौमृत्वानमूर्छंतेतस्मादेवपुनरुदीरतइत्यधिदैवतमथाध्यात्मं॥१२एतद्वैब्रह्मदी
प्यतेयद्वाचावदत्यथैतन्म्रियतेयन्नवदतितस्यचक्षुरेवतेजोगच्छतिप्राणंप्राणएतद्वैब्रह्मदीप्यते
यच्चक्षुषापश्यत्यथैतन्म्रियतेयन्नपश्यतितस्यश्रोत्रमेवतेजोगच्छतिप्राणंप्राणएतद्वैब्रह्मदी १९
प्यतेयच्छ्रोत्रेणशृणोत्यथैतन्म्रियतेयन्नशृणोतितस्यमनएवतेजोगच्छतिप्राणंप्राणएतद्वैब्रह्मदी

प्यतेयन्मनसाध्यायत्यथैतन्म्रियतेयन्नध्यायतितस्यप्राणमेवतेजोगच्छतिप्राणंप्राणस्तावाए
ताःसर्वादेवताःप्राणमेवप्रविश्यप्राणेमृत्वानमूर्छंतेतस्मादेवपुनरुदीरतेतद्यदिहवाएवंविद्वांसमु
भौपर्वतावभिप्रवर्तेयातांदक्षिणश्चोत्तरश्चतुस्तूर्षमाणौनहैनंस्तृण्वीयातामथयएनंद्विषं
यांश्चस्वयंद्वेष्टितएवैनंपरिम्रियंते॥१३अथातोनिःश्रेयसादानमेताहवैदेवताअहंश्रेयसे
विवदमानाअस्माच्छरीरादुच्चक्रमुस्तद्धाकुपपानमशुष्कंदारुभूतंशिश्येथैनद्वाक्प्रविवेशतद्वाचाव
दच्छिश्यएवाथैनच्चक्षुःप्रविवेशतद्वाचावदच्चक्षुषापश्यच्छिश्यएवाथैनच्छ्रोत्रंप्रविवेशतद्वाचाव
दच्चक्षुषापश्यच्छ्रोत्रेणशृण्वच्छिश्यएवाथैतन्मनःप्रविवेशतद्वाचावदच्चक्षुषापश्यच्छ्रोत्रेणशृण्वन्म
नसाध्यायच्छिश्यएवाथैनत्प्राणःप्रविवेशतत्ततएवसमुत्तस्थौतावाएताःसर्वादेवताःप्राणेनिःश्रेय

३ ष्य न्त्येसर्वत्र

संविदित्वा प्राणामेवप्रज्ञात्मानमभिसंभूय सहैवैतैः सर्वैरस्माच्छरीरादुच्चक्रमुस्ते वायुप्रविष्टा आ
काशात्मानः स्वरीयुस्तथ्यैवैवंविद्वान्प्राणे निःश्रेयसं विदित्वा प्राणामेवप्रज्ञात्मानमभिसंभूय सहै
वैतैः सर्वैरस्माच्छरीरादुत्क्रामति स वायुप्रविष्ट आकाशात्मा स्वरेति स तद्गच्छति यत्रैता देवास्तत्प्रा
प्याय दमृता देवास्तदमृतो भवति य एवं वेद ॥१४ अथातः पितापुत्रीयं संप्रदानमिति चाचक्षते पिता
पुत्रं प्रेष्यन्नाह्वयति नवैस्तृणैरगारं संस्तीर्याग्निमुपसमाधायोदकुंभं सपात्रमुपनिधायाहतेन
वाससा संप्रछन्नः पिता शेत एत्य पुत्र उपरिष्टादभिनिपद्यत इंद्रियैरिंद्रियाणि संस्पृश्यापि वा
सीनायाभिमुखायैव संप्रदध्यादथास्मै संप्रयच्छति वाचं मे त्वयि दधानीति पिता वाचं ते मयि दध
इति पुत्रः प्राणं मे त्वयि दधानीति पिता प्राणं ते मयि दध इति पुत्रश्चक्षुर्मे त्वयि दधानीति पिता चक्षुस्ते

मयि दध इति पुत्रः श्रोत्रं मे त्वयि दधानीति पिता श्रोत्रं ते मयि दध इति पुत्रो अन्नरसान्मे त्वयि दधानीति पि
तान्नरसांस्ते मयि दध इति पुत्रः कर्माणि मे त्वयि दधानीति पिता कर्माणि ते मयि दध इति पुत्रः सुख
दुःखे मे त्वयि दधानीति पिता सुखदुःखे ते मयि दध इति पुत्र आनंदं रतिं प्रजातिं मे त्वयि दधानीति पि
तानंदं रतिं प्रजातिं ते मयि दध इति पुत्र इत्यां मे त्वयि दधानीति पिता इत्यां ते मयि दध इति पुत्रो मनो मे त्व
यि दधानीति पिता मनस्ते मयि दध इति पुत्रः प्रज्ञां मे त्वयि दधानीति पिता प्रज्ञां ते मयि दध इति पुत्रो य
द्युवा उपाभिगदः स्यात्समासेनैव ब्रूयात्प्राणान्मे त्वयि दधानीति पिता प्राणांस्ते मयि दध इति पुत्रो
थ दक्षिणावृदुपनिष्क्रामति तं पितानुमंत्रयते यशो ब्रह्मवर्चसं कीर्तिस्त्वा जुषतामित्यथेतरः सव्यम
ंसमन्ववेक्षते पाणिनांतर्धाय वसनांतेन वा प्रच्छाद्य स्वर्गांल्लोकान्कामानाप्नुहीति स यद्यगदः

श्रि ३

स्यात्तु ज्ञास्येऽस्य पितावश्यत्परिवाब्रजेद्युवा प्रयात्राथैव तं समापयत्युर्यथा समापयितव्यो
भवति यथा समापयितव्यो भवति ॥१५॥ इति द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥ श्रीः ॥ कौषीतकिब्राह्मणारण्यके ॥६॥ ॐ प्रतर्द
नो ह वै दैवोदासिरिंद्रस्य प्रियं धामोपजगाम युद्धेन च पौरुषेण च तं हेंद्र उवाच प्रतर्दन वरं ते वृ
णीष्वेति स होवाच प्रतर्दनस्त्वमेव वृणीष्व यं त्वं मनुष्याय हिततमं मन्यस इति तं हेंद्र उवाच न वै वरो
वरस्मै वृणीते त्वमेव वृणीष्वेत्यवरो वै किल म इति होवाच प्रतर्दनोऽथो खल्विंद्रः सत्यादेव नेयाय स
त्यं हींद्रः स होवाच मामेव विजानीह्येतदेवाहं मनुष्याय हिततमं मन्ये यो मां विजानीयात्त्रिशीर्षा
णं त्वाष्ट्रमहनमरुन्मुखान्यतीन्सालावृकेभ्यः प्रायच्छं बह्वीः संधा अतिक्रम्य दिवि प्रह्लादीयानतृण
महमंतरिक्षे पौलोमान्पृथिव्यां कालकंजांस्तस्य मे तत्र न लोम च नामीयत स यो मां वेद न ह वै तस्य

नचकु १

केन च न कर्मणा लोको मीयते न स्तेयेन न भ्रूणहत्यया न मातृवधेन न पितृवधेन नास्य पापं चं चकृषो
मुखान्नीलं वेतीति ॥१॥ स होवाच प्राणोऽस्मि प्रज्ञात्मा तं मामायुरमृतमित्युपास्स्वायुः प्राणः प्राणो वा आ
युर्यावद्ध्यस्मिञ्छरीरे प्राणो वसति तावदायुः प्राणेन ह्येवास्मिंल्लोकेऽमृतत्वमाप्नोति प्रज्ञया सत्यं संक
ल्पं स यो मामायुरमृतमित्युपास्ते सर्वमायुरस्मिंल्लोक एत्याप्नोत्यमृतत्वमक्षितिं स्वर्गे लोके तद्धैक
आहुरेकभूयं वै प्राणा गच्छंतीति न हि कश्चन शक्नुयात्सकृद्वाचा नाम प्रज्ञापयितुं चक्षुषा रूपं श्रो
त्रेण शब्दं मनसा ध्यानमित्येकभूयं वै प्राणा भूत्वैकैकं सर्वाणि प्रज्ञापयंतीति वाचं वदंतीं सर्वे प्रा
णा अनुवदंति चक्षुः पश्यत्सर्वे प्राणा अनुपश्यंति श्रोत्रं शृण्वत्सर्वे प्राणा अनुशृण्वंति मनो ध्यायत्स
र्वे प्राणा अनुध्यायंति प्राणं प्राणंतं सर्वे प्राणा अनुप्राणंतीत्येवमु हैतदिति हेंद्र उवाचास्ति त्वेव प्राणा

नोनिःश्रेयसमिति॥२ जीवति वागपेतो मूकान्हि पश्यामो जीवति चक्षुरपेतोंधान्हि पश्यामो जीवति
श्रोत्रापेतो बधिरान्हि पश्यामो जीवति मनोपेतो बालान्हि पश्यामो जीवति बाहुच्छिन्नो जीवत्यूरुच्छि
न्न इत्येवं हि पश्यामः इत्यथ खलु प्राण एव प्रज्ञात्मेदं शरीरं परिगृह्योत्थापयति तस्मादेतदेवोक्थमु
पासीतेति सैषा प्राणे सर्वाप्तिर्यो वै प्राणः सा प्रज्ञा या वा प्रज्ञा स प्राणस्तस्यैषैव दृष्टिरेतद्विज्ञानं
यत्रैतत्पुरुषः सुप्तः स्वप्नं न कंचन पश्यत्यथास्मिन्प्राण एवैकधा भवति तदेनं वाक्सर्वैर्नामभिः स
हाप्येति चक्षुः सर्वै रूपैः सहाप्येति श्रोत्रं सर्वैः शब्दैः सहाप्येति मनः सर्वैर्ध्यातैः सहाप्येति स यदा
प्रतिबुध्यते यथाग्नेर्ज्वलतः सर्वा दिशो विस्फुलिंगा विप्रतिष्ठेरन्नेवमेवैतस्मादात्मनः प्राणा यथा
यतनं विप्रतिष्ठंते प्राणेभ्यो देवा देवेभ्यो लोकाः स एष प्राण एव प्रज्ञात्मेदं शरीरं परिगृह्योत्थापयति

तस्मादेतदेवोक्थमुपासीतेति सैषा प्राणे सर्वाप्तिर्यो वै प्राणः स प्रज्ञा या वा प्रज्ञा स प्राणस्तस्यैषे
व सिद्धिरेतद्विज्ञानं यत्रैतत्पुरुष आर्तो मरिष्यन्नाबल्यमेत्य संमोहमेति तमाहुरुदक्रमीच्चित्तं न शृ
णोति न पश्यति न वाचा वदति न ध्यायत्यथास्मिन्प्राण एवैकधा भवति तदेनं वाक्सर्वैर्नामभिः सहा
प्येति चक्षुः सर्वै रूपैः सहाप्येति श्रोत्रं सर्वैः शब्दैः सहाप्येति मनः सर्वैर्ध्यातैः सहाप्येति स यदास्मा
च्छरीरादुत्क्रामति सार्धमेवैतैः सर्वैरुत्क्रामति॥३ वागेवास्मिन्सर्वाणि नामान्यभिविसृज्यंते वाचा सर्वा
णि नामान्याप्नोति प्राण एवास्मिन्सर्वे गंधा अभिविसृज्यंते प्राणेन सर्वान्गंधानाप्नोति चक्षुरेवास्मिन्स
र्वाणि रूपाण्यभिविसृज्यंते चक्षुषा सर्वाणि रूपाण्याप्नोति श्रोत्रमेवास्मिन्सर्वे शब्दा अभिविसृज्यंते श्रो
त्रेण सर्वाञ्छब्दानाप्नोति मन एवास्मिन्सर्वाणि ध्यानान्यभिविसृज्यंते मनसा सर्वाणि ध्यानान्याप्नोति स

हह्येतावस्मिंछरीरे वसतः सहोत्क्रामतोथ यथास्यै प्रज्ञायै सर्वाणि भूतान्येकं भवंति तद्व्याख्यास्यामः॥
वागेवास्या एकमंगमुदूढं तस्यै नाम परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा प्राण एवास्या एकमंगमुदूढं तस्य
गंधः परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा चक्षुरेवास्या एकमंगमुदूढं तस्य रूपं परस्तात्प्रतिविहिता भूतमा
त्रा श्रोत्रमेवास्या एकमंगमुदूढं तस्य शब्दः परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा जिह्वैवास्या एकमंगमुदूढं
तस्या अन्नरसः परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा हस्तावेवास्या एकमंगमुदूढं तयोः कर्म परस्तात्प्रतिवि
हिता भूतमात्रा शरीरमेवास्या एकमंगमुदूढं तस्य सुखदुःखे परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रोपस्थ एवा
स्या एकमंगमुदूढं तस्यानंदो रतिः प्रजातिः परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा पादावेवास्या एकमंगमु २१
दूढं तयोरित्याः परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा मन एवास्या एकमंगमुदूढं तस्य धीः कामाः परस्तात्प्र

तिविहिता भूतमात्रा॥५॥ प्रज्ञया वाचं समारुह्य वाचा सर्वाणि नामान्याप्नोति प्रज्ञया प्राणं समारुह्य प्राणे
न सर्वान्गंधानाप्नोति प्रज्ञया चक्षुः समारुह्य चक्षुषा सर्वाणि रूपाण्याप्नोति प्रज्ञया श्रोत्रं समारुह्य श्रो
त्रेण सर्वान्शब्दानाप्नोति प्रज्ञया जिह्वां समारुह्य जिह्वया सर्वानन्नरसानाप्नोति प्रज्ञया हस्तौ समा
रुह्य हस्ताभ्यां सर्वाणि कर्माण्याप्नोति प्रज्ञया शरीरं समारुह्य शरीरेण सुखदुःखे आप्नोति प्रज्ञयो
पस्थं समारुह्योपस्थेनानंदं रतिं प्रजातिमाप्नोति प्रज्ञया पादौ समारुह्य पादाभ्यां सर्वा इत्या आप्नो
ति प्रज्ञया मनः समारुह्य मनसा सर्वाणि ध्यातान्याप्नोति॥६॥ न हि प्रज्ञापेता वाङ्नाम किंचन प्रज्ञापये
दन्यत्र मे मनोऽभूदित्याह नाहमेतन्नाम प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतः प्राणो गंधं कंचन प्रज्ञापयेदन्य
त्र मे मनोऽभूदित्याह नाहमेतं गंधं प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतं चक्षू रूपं किंचन प्रज्ञापयेदन्यत्र मे

मनोन्हूदित्याहनाहमेतद्रूपंप्राज्ञासिषमितिनहिप्रज्ञापेतंश्रोत्रंशब्दंकंचनप्रज्ञापयेदन्यत्रममनोन्हू
दित्याहनाहमेतंशब्दंप्राज्ञासिषमितिनहिप्रज्ञापेताजिह्वान्नरसंकंचनप्रज्ञापयेदन्यत्रमेमनोन्हूदि
त्याहनाहमेतमन्नरसंप्राज्ञासिषमितिनहिप्रज्ञापेतोहस्तौकर्मकिंचनप्रज्ञापयेयातामन्यत्रनो
नो मनोन्हूदित्याहन्नर्नावाहमेतत्कर्मप्राज्ञासिष्मितिनहिप्रज्ञापेतंशरीरंसुखंनदुःखंकिंचनप्रज्ञापयेद
न्यत्रममनोन्हूदित्याहनाहमेतत्सुखंनदुःखंप्राज्ञासिषमितिनहिप्रज्ञापेतउपस्थआनंदंनरतिं
नप्रजातिंकांचनप्रज्ञापयेदन्यत्रममनोमनोन्हूदित्याहनाहमेतमानंदंनरतिंनप्रजातिंप्राज्ञासि
षमितिनहिप्रज्ञापेतौपादौइत्यांकांचनप्रज्ञापयेयातामन्यत्रनोमनोन्हूदित्याहनर्नावाहमेतामि २२
त्यांप्राज्ञासिष्मितिनहिप्रज्ञापेताधीःकाचनसिद्ध्येन्नप्रज्ञातव्यंप्रज्ञायेत॥७॥नवाचंविजिज्ञासीतवक्ता

रंविद्यान्नगंधंविजिज्ञासीतघ्रातारंविद्यान्नरूपंविजिज्ञासीतद्रष्टारंविद्यान्नशब्दंविजिज्ञासीतश्रोतारं
विद्यान्नान्नरसंविजिज्ञासीतान्नरसस्यविज्ञातारंविद्यान्नकर्मविजिज्ञासीतकर्त्तारंविद्यान्नसुखदुःखे
विजिज्ञासीतसुखदुःखयोर्विज्ञातारंविद्यान्नानंदंनरतिंनप्रजातिंविजिज्ञासीतानंदस्यरतेःप्रजातेर्वि
ज्ञातारंविद्यान्नेत्यांविजिज्ञासीतेतारंविद्यान्नमनोविजिज्ञासीतमंतारंविद्यात्तावाएतादशैवभूतमा
त्राअधिप्रज्ञंदशप्रज्ञामात्राअधिभूतंयद्धिभूतमात्रानस्युर्नप्रज्ञामात्राःस्युर्यद्वाप्रज्ञामात्रानस्यु
र्नभूतमात्राःस्युर्नह्यन्यतरतोरूपंकिंचनसिद्ध्येन्नोएतन्नानातद्यथारथस्यारेषुनेमिरर्पितानाभाव
राअर्पिताएवमेवैताभूतमात्राःप्रज्ञामात्रास्वर्पिताःप्रज्ञामात्राःप्राणेऽर्पिताःसएषप्राणएवप्र
मेव ज्ञात्मानंदोजरोमृतोनसाधुनाकर्मणाभूयान्नोएवासाधुनाकनीयानेषह्येवसाधुकर्मकार

यतितंयमेभ्योलोकेभ्यउन्निनीषतएषउएवासाधुनंयमधोनिनीषतएषलोकपालएषलोकाधिपति
रेषलोकेशःसमआत्मेतिविद्यासमआत्मेतिविद्यात्॥८॥ ॥आरण्यकेपंनामाध्यायःसमाप्तः॥ॐअ
थहवैगार्ग्योबालाकिरनूचानःसंस्पष्टआससोवसदुशीनरेषुसत्वसन्मत्स्येषुकुरुपंचालेषुकाशि
विदेहेष्वितिसहाजातशत्रुंकाश्यमाव्रज्योवाचब्रह्मतेब्रवाणीतिंतंहोवाचाजातशत्रुःसहस्रंदद्म
इत्येतस्यांवाचिजनकोजनकइतिवाउजनाधावंतीति॥१॥आदित्येबृहच्चंद्रमस्यन्नंविद्युतिसत्यंस्तन
यित्नौशब्दोवायाविंद्रोवैकुंठआकाशेपूर्णमग्नौविषासहिरित्यप्सुतेजइत्यधिदैवतमथाध्यात्ममाद
र्शेप्रतिरूपश्छायायांद्वितीयःप्रतिश्रुत्कायामसुरितिशब्देमृत्युःस्वप्नेयमःशरीरेप्रजापतिर्दक्षिणेक्षि २३
णिवाचःसव्येक्षिणिसत्यस्य॥२सहोवाचबालाकिर्यएवैषआदित्येपुरुषस्तमेवाहमुपासइतितंहोवा

चाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्संवादयिष्ठाबृहत्पांडरवासाअतिष्ठाःसर्वेषांभूतानांमूर्द्धेतिवाअहमेत
मुपासइतिसयोहैतमेवमुपास्तेतिष्ठाःसर्वेषांभूतानांमूर्द्धाभवति॥३सहोवाचबालाकिर्यएवैषचं
द्रमसिपुरुषस्तमेवाहमुपासइतितंहोवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्संवदिष्ठाअन्नस्यात्मेतिवाअहमे
तमुपासइतिसयोहैतमेवमुपास्तेन्नस्यात्माभवति॥४सहोवाचबालाकिर्यएवैषविद्युतिपुरुषस्त
मेवाहमुपासइतितंहोवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्संवादयिष्ठाःसत्यस्यात्मेतिवाअहमेतमुपासइति
सयोहैतमेवमुपास्तेसत्यस्यात्माभवति॥५सहोवाचबालाकिर्यएवैषस्तनयित्नौपुरुषस्तमेवाहमु
पासइतितंहोवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्संवादयिष्ठाःशब्दस्यात्मेतिवाअहमेतमुपासइतिसयोहैत
मेवमुपास्तेशब्दस्यात्माभवति॥६सहोवाचबालाकिर्यएवैषवायौपुरुषस्तमेवाहमुपासइतितंहो

वा वाजातशत्रुर्म्मा मैतस्मिन्संवादयिष्ठा इन्द्रो वैकुण्ठो ऽपराजिता सेनेति वा अहमेतमुपास इति स यो है
तमेवमुपास्ते जिष्णुर्हैवापराजिष्णुरन्यतस्त्यजायी भवति ॥७॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष आकाशे पु
रुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्म्मा मैतस्मिन्संवादयिष्ठाः पूर्णमप्रवर्ति ब्रह्मेति वा अ
हमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते पूर्यते प्रजया पशुभिर्यशसा ब्रह्मवर्चसेन स्वर्गेण लोके
न सर्वमायुरेति ॥८॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष वायौ पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रु
र्म्मा मैतस्मिन्संवादयिष्ठा विषासहिरिति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते विषासहिर्ह
वा अन्येषु भवति ॥९॥ स होवाच बालाकिर्य एवैषो ऽप्सु पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रु २८
र्मा मैतस्मिन्संवदिष्ठास्तेजस आत्मेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते तेजस आत्मा

भवतीत्यधिदैवतमथाध्यात्मं ॥१०॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष आदर्शे पुरुषस्तमेवाहमुपास इति
तं होवाचाजातशत्रुर्म्मा मैतस्मिन्संवादयिष्ठाः प्रतिरूप इति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेव
मुपास्ते प्रतिरूपो हैवास्य प्रजायामाजायते नाप्रतिरूपः ॥११॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष छाया
यां पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्म्मा मैतस्मिन्संवादयिष्ठा द्वितीयो ऽनपग इति वा
अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते विंदते द्वितीयां द्वितीयवान्हि भवति ॥१२॥ स होवाच बा
लाकिर्य एवैष प्रतिश्रुत्कायां पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्म्मा मैतस्मिन्संवादयि
ष्ठा असुरिति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते न पुरा कालात्संमोहमेति ॥१३॥ स हो
वाच बालाकिर्य एवैष शब्दे पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्म्मा मैतस्मिन्संवादयिष्ठा

मृत्युरिति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते न पुरा कालात्प्रैतीति ॥१४॥ स होवाच बालाकिर्य
एवैष पुरुषः सुप्तः स्वप्नया चरति तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवादयिष्ठा
यमो राजेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते सर्वं हास्मा इदं श्रैष्ठ्याय यम्यते ॥१५॥ स
होवाच बालाकिर्य एवैष शरीरे पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवा
दयिष्ठाः प्रजापतिरिति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते प्रजायते प्रजया पशुभिर्य
शसा ब्रह्मवर्चसेन स्वर्गेण लोकेन सर्वमायुरेति ॥१६॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष दक्षिणेऽक्षिणि
पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवादयिष्ठा वाच आत्माग्नेरात्मा ज्यो २५
तिष आत्मेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्त एतेषां सर्वेषामात्मा भवति ॥१७॥ स हो

वाच बालाकिर्य एवैष सव्येऽक्षिणि पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवा
दयिष्ठाः सत्यस्यात्मा विद्युत आत्मा तेजस आत्मेति वा अहमेतमुपासन इति स यो हैतमेवमुपास्ते
एतेषां सर्वेषामात्मा भवतीति ॥१८॥ तत उ ह बालाकिस्तूष्णीमास तं होवाचाजातशत्रुरेतावन्नु बाला
की३ इत्येतावदिति होवाच बालाकिस्तं होवाचाजातशत्रुर्मृषा वै खलु मा संवादयिष्ठा ब्रह्म ते ब्रवा
णीति यो वै बालाक एतेषां पुरुषाणां कर्ता यस्य वै तत्कर्म स वै वेदितव्य इति तत उ ह बालाकिः स
मित्पाणिः प्रतिचक्रम उपायानीति तं होवाचाजातशत्रुः प्रतिलोमरूपमेव तन्मन्ये यत्क्षत्रियो ब्राह्मणमुप
नयेतेहि व्येव त्वा ज्ञप तदु ह बालाकिर्न विजज्ञे तं होवाचाजातशत्रुर्यत्रैष एतद्बालाके पुरुषोऽशयिष्ट यत्रैत
दभूद्यत एतदागादिति ज्ञपयिष्यामीति तं ह पाणावभिपद्य प्रवव्राज तौ ह सुप्तं पुरुषमाजग्मतुस्तं हाजातशत्रु

रामंत्रयांचक्रे बृहन्पांडरवासः सोमराजन्निति स उह शिश्य एव ततउ हैनं यष्ट्या विचिक्षेप स तत एव समु
त्तस्थौ तं होवाचाजातशत्रुः क्वैष एतद्बालाके पुरुषोऽशयिष्ट क्वैतदभूत् कुत एतदागादिति तदु ह
बालाकिर्न विजज्ञे तं होवाचाजातशत्रुर्यत्रैष एतद्बालाके पुरुषोऽशयिष्ट यत्रैतदभूद्यत एतदागादिति
हिता नाम पुरुषस्य नाड्यो हृदयात्पुरीततमभिप्रतन्वंति तद्यथा सहस्रधा केशो विपाटितस्तावदण्व्यः
पिंगलस्याणिम्ना तिष्ठंति शुक्लस्य कृष्णस्य पीतस्य लोहितस्येति तासु तदा भवति यदा सुप्तः स्वप्नं न कंचन
पश्यति ॥१९॥ अथास्मिन्प्राण एवैकधा भवति तदैनं वाक् सर्वैर्नामभिः सहाप्येति चक्षुः सर्वै रूपैः स
हाप्येति श्रोत्रं सर्वैः शब्दैः सहाप्येति मनः सर्वैर्ध्यातैः सहाप्येति स यदा प्रतिबुध्यते यथाग्नेर्ज्वलतः २९
सर्वा दिशो विस्फुलिंगा विप्रतिष्ठेरन्नेवमेवैतस्मादात्मनः प्राणा यथायतनं विप्रतिष्ठंते प्राणेभ्यो दे

वा देवेभ्यो लोकाः स एष प्राण एव प्रज्ञात्मेदं शरीरमात्मानमनुप्रविष्ट आ लोमभ्य आ नखेभ्यस्तद्यथा
क्षुरः क्षुरधानेऽवोपहितः स्याद्विश्वंभरो वा विश्वंभरकुलाय एवमेवैष प्रज्ञात्मेदं शरीरमात्मानमनुप्रवि
ष्ट आ लोमभ्य आ नखेभ्यस्तमेतमात्मानमेतमात्मानोऽन्ववस्यंते यथा श्रेष्ठिनं स्वास्तद्यथा श्रेष्ठी स्वै
र्भुंक्ते यथा वा स्वाः श्रेष्ठिनं भुंजंत्येवमेवैष प्रज्ञात्मैतैरात्मभिर्भुंक्ते एवमेवैत आत्मान एतमात्मानं भु
ञ्जंति स यावद्ध वा इंद्र एतमात्मानं न विजज्ञे तावदेनमसुरा अभिबभूवुः स यदा विजज्ञेऽथ हत्वासुरान्वि
जित्य सर्वेषां च देवानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्यैत्तथो एवैवं विद्वान्सर्वान्पाप्मनोऽपहत्य सर्वेषां च
भूतानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्येति य एवं वेद य एवं वेद ॥२०॥ षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥ ऋतं वदि
ष्यामि सत्यं वदिष्यामि तन्मामवतु तद्वक्तारमवत्ववतु मामवतु वक्तारं मयि नगोमपि मदो वाङ्मन

सिप्रतिष्ठितामनोमवाचिप्रतिष्ठितमाविराविर्मएधिवेदस्यमआणीस्थःश्रुतंमामाहिंसीरनेनाधीतेनाहो
रात्रान्संदधाम्यग्नइळानमइळानमऋषिभ्योमंत्रकृद्भ्योमंत्रपतिभ्योनमोवामस्तुदेवेभ्यःशिवानःशंतमा
भवसुमृळीकासरस्वतीमातेव्योमसंदृशिअदब्धंमनइषिरंचक्षुःसूर्योज्योतिषांश्रेष्ठोदीक्षेमामा
हिंसीः॥१॥अथातःसंहिताया उपनिषत्पृथिवीपूर्वरूपंद्यौरुत्तररूपंवायुःसंहितेतिशौरवीरोमांडू
केयआकाशःसंहितेत्यस्यमाक्षव्योवेदयांचक्रेसह्यावि परिहृतोमन्यमानःस्यपुत्रेणसमंगाद्दि
परिहृतोमन्यमानःस्यागस्त्यःसमानंह्येतत्पितुश्चपुत्रस्यचवायुश्चाकाशश्चेत्यधिदैवतमथाध्यात्मंवाक्
पूर्वरूपंमनउत्तररूपंप्राणःसंहितेतिशौरवीरोमांडूकेयोऽथहस्मास्यपुत्रआहदीर्घोमनसावाचं
येकीर्त्तयतितद्वावदतितस्मान्मनएवपूर्वरूपंवागुत्तररूपंमनोवाक्प्राणस्त्वेवसंहितेतिस एषा २७

द्यौरुत्तररूपं ४

त्ररथःप्रष्टिवाहनोमनोवाक्प्राणःसंहितःस्वर्गंलोकंगमयतिसयएवमेतांसंहितांवेदसंधीयतेप्र
जयापशुभिर्यशसाब्रह्मवर्चसेनस्वर्गेणलोकेनसर्वमायुरेतीतिमांडूकेयानां॥२॥शाकल्यस्यपृ
थिव्यग्निःपृथिवीवागनुव्याहाराःसयदिनिर्भुजःखलुविवर्यंमध्यमावाक्प्राणेनमानाज्ञायात्रश्रा
वायुहृद्रुतिर्वालिसर्वमुत्तमं॥३॥अथशाकल्यस्यपृथिवीपूर्वरूपंवायुःसंहितावृष्टिःसंधिःप
संधनानडुतापियत्वेनद्वलवदनुग्रहंमहामेघावृष्टिंवर्षतिद्यावापृथिव्योसमधत्तामित्यधिदै
वतमथाध्यात्मंपुरुषायंसर्वमांडंहविदल्लेनवंतस्तत्रेदामेवपूर्वरूपमिदमुत्तररूपंनत्रायमेतर
णाकाशोयथासौद्यावापृथिव्योरंतरेणाकाशस्तस्मिन्नेतस्मिन्नाकाशेप्राणआयत्तोनवतियथासुष्मि
न्नाकाशेवायुरायत्तोनवतियथामूर्न्निनित्रीणिज्योतींष्येवमिमानिपुरुषेत्रीणिज्योतींषियथासोदि

द्यादित्यएवमिदंशिरसिचक्षुर्यथासावंतरिक्षेविद्युदेवमिदमात्मनिहृदयंयथायमग्निःपृथिव्यामे
वमिदमुपस्थेरेतएवमितिहस्मसर्वमात्मानमनुविक्षयाद्दामवपूर्वरूपमिदमुत्तररूपंमनोवा
क्प्राणास्त्वेवसंहितेतिमएषोश्वरथःपृष्टिवाहनोमनोवाक्प्राणःसंहितःस्वर्गंलोकंगमयतिसयएव
मेतांसंहितांवेदसंधीयतेप्रजयापशुभिर्यशसाब्रह्मवर्चसेनस्वर्गेणलोकेनसर्वमायुरेति॥४पृथि
वीपूर्वरूपंद्यौरुत्तररूपंवायुःसंहितादिशःसंधिरादित्यःसंधानमितिवैश्वामित्रस्याधिदैवतमथाध्या
त्मंवाक्पूर्वरूपंमनउत्तररूपंप्राणःसंहिताश्रोत्रंसंधिश्चक्षुःसंधानंसयएवमेतांसंहितांवेदसंधीय
तेप्रजयापशुभिर्यशसाब्रह्मवर्चसेनस्वर्गेणलोकेनसर्वमायुरेति॥५अग्निःपूर्वरूपंचंद्रमाउत्त २८
ररूपंविद्युत्संहितेतिसूर्यदत्तस्याधिदैवतमथाध्यात्मंवाक्पूर्वरूपंमनउत्तररूपंसत्यंसंहितासयए

वमेतांसंहितांवेदसंधीयतेप्रजयापशुभिर्यशसाब्रह्मवर्चसेनस्वर्गेणलोकेनसर्वमायुरेति॥६॥
पृथिवीपूर्वरूपंद्यौरुत्तररूपंकालःसंहितेतिराक्षयस्याधिदैवतमथाध्यात्मंवाक्पूर्वरूपंमनउ
त्तररूपमात्मासंहितासयएवमेतांसंहितांवेदसंधीयतेप्रजयापशुभिर्यशसाब्रह्मवर्चसेनस्वर्गे
णलोकेनसर्वमायुरेति॥७वाक्पूर्वरूपंमनउत्तररूपंविद्यासंहितेतिपौष्करसादिःसयएवमेतां
संहितांवेदसंधीयतेप्रजयापशुभिर्यशसाब्रह्मवर्चसेनस्वर्गेणलोकेनसर्वमायुरेति॥८अथातो
ऽनुव्याहाराःप्राणोवंशइतिविद्यात्सयएनंप्राणंवंशंब्रुवन्तमुपवदेच्छक्नुवन्कस्विन्मन्येनप्राणंवं
शंसमधाःप्राणंवंशंसंधित्सितुंनशक्नोषीत्यात्थप्राणस्त्वावंशोहास्यतीत्येनंब्रूयादथयदशक्नुवंतंमन्ये
नप्राणंवंशंसमधित्सीस्तेनाशकःसंधातुंप्राणस्त्वावंशोहास्यतीत्येवैनंब्रूयाद्यथानुकथाब्रुवन्वाब्रू

वन्वाब्रूयादन्योसामवयत्तन्नथास्यान्नवेवान्यकुशलाद्ब्राह्मणंब्रूयादतिघ्नस्नएवब्राह्मणंब्रूयान्नाति
घ्नम्नवनब्राह्मणंब्रूयान्नमस्तुब्राह्मणेभ्यऽइतिशोरवीरोमांडूकेयः॥९॥सयदिप्राणंवंशंब्रुवंतंपर
उपवदेत्तंब्रुवंतंवान्यमान्यनप्राणंवंशंसमधिक्षिप्सिषंप्राणंवंशंसमधिक्षिप्सितुंनशक्नोपीत्याद्प्राणस्त्वावं
शोहास्यतीत्येनंब्रूयादथवदशक्तुवंतंमन्येनप्राणंवंशंसमधिक्षिप्सीस्तन्नाशकःसंधातुंप्राणस्त्वावंशोहा
स्यतीत्येवेनंब्रूयाद्यथास्तुकथाचब्रुवंतंवाब्रुवंतंवाब्रूयादन्यासामवयत्तन्नथास्यान्नवेवान्यकुशला
द्ब्राह्मणंब्रूयादतिघ्नस्नएवब्राह्मणंब्रूयान्नातिघ्नम्नवनब्राह्मणंब्रूयान्नमस्तुब्राह्मणेभ्यऽइतिशोर
वीरोमांडूकेयः॥१०॥अथातोनिर्भुजप्रवादाःपृथिव्यायतनंनिर्भुजंदिवायतनंप्रतृण्णमंतरिक्षायत २९
नमुभयमंतरेणसयएनंनिर्भुजंब्रुवन्तंपरउपवदेत्पृथिवींदेवतामारःपृथिवीत्वादेवतारिष्यतीत्येनं

ब्रूयादथयदिप्रतृण्णंब्रुवन्तंपरउपवदेद्दिवंदेवतामारद्द्यौस्त्वादेवतारिष्यतीत्येनंब्रूयादथयद्युभय
मंतरेणब्रुवन्तंपरउपवदेदंतरिक्षंदेवतामारांतरिक्षंत्वादेवतारिष्यतीत्येवेनंब्रूयाद्यदिसंधिंविव
र्तयतितन्निर्भुजस्यरूपमथयच्छुद्धेअक्षरेअभिव्याहरतितत्प्रतृण्णस्याग्रउएवोभयमंतरेणोभयंव्या
प्तंभवत्यन्नाद्यकामानिर्भुजंब्रूयात्स्वर्गकामःप्रतृण्णमुभयकामउभयमंतरेणसयएनंनिर्भुजंब्रु
वन्तंपरउपवदेदत्योष्ठाअक्षरात्योस्थानान्यामित्येनंब्रूयादथयदिप्रतृण्णंब्रुवन्तंपरउपवदेदत्योष्ठाउत्त
राक्षोस्थानान्यामित्येवेनंब्रूयाद्यद्युभयमंतरेणाद्दृतस्यनास्यपवादोयथातुकथाचब्रुवन्वाब्रु
वन्वाब्रूयादन्यासामवयत्तन्नथास्यान्नवेवान्यकुशलाद्ब्राह्मणंब्रूयादतिघ्नस्नएवब्राह्मणंब्रूयान्नाति
घ्नम्नवनब्राह्मणंब्रूयान्नमस्तुब्राह्मणेभ्यऽइतिशोरवीरोमांडूकेयः॥११॥अथखल्वाहुर्निर्भुजवक्त्राः
पूर्वमक्षरंपूर्वरूपमुत्तरमुत्तररूपंयेकारश्चकारांवंतरेणसोसंहितेतिसयएवामेतांसंहितांवे

पतिरुत्तररूपं पुत्रः संहितारेतः संधिः प्रजननं संधानमिति स्थविरः शाकल्यः स एषा प्रजापतिसंहिता
स य एवमेतां संहितां वेद प्रजायते प्रजया पशुभिर्यशसा ब्रह्मवर्चसेन स्वर्ग्येण लोकेन सर्वमायुरे
ति ॥१७॥ जाया पूर्वरूपं पतिरुत्तररूपं कर्म संहिता सत्यं संधानमिति काश्यपः स एषा सत्यसंहिता तदाङ
सत्यं संवादवाङिति स य एवमेतां संहितां वेद संधीयते प्रजया पशुभिर्यशसा ब्रह्मवर्चसेन स्वर्गे
ण लोकेन सर्वमायुरेति ॥१८॥ वाक्संहितेति पंचालचंडो बाभ्रव्या बिवदाः संधीयंते वाचा छंदांसि वाचा
मित्राणि संदधति तस्य त्वेतदधीतं वाचा नाधीतं वाचा वितदा प्राणेन ववति वाक्तदा प्राणं परस्त्र्याथयस्य
दि तिद्वाह शूरीवानवति प्राणेन तदा वाग्ववति प्राणस्तदा वां वैरथीतावन्योन्यं वैरीढ्हे स्तादेतद्धचाभ्युदि ३१
तमेकः सुपर्णः समुद्रमाविवेश स इदं विश्वं भुवनं विचष्टे तं पाकेन मनसापश्यमंतितस्तं माता रेढि

स उ रेढि मातरमिति वाग्वै माता प्राणो वत्सः स य एवमेतां संहितां वेद संधीयते प्रजया पशुभिर्यश
सा ब्रह्मवर्चसेन स्वर्ग्येण लोकेन सर्वमायुरेति ॥१९॥ बृहद्रथंतरे रूपेण संहितासंधीयत इति
नाद्धीवाग्वै रथंतरस्य रूपं प्राणो बृहत उभाभ्यां सुखवखुसंहितां संधीयते वा वाक् प्राणेन खेतस्यांद
२४ स्मापनिषदि संवत्सरं गारक्षनिति ताद्ध्येतस्यामादस्मामाचार्यां संवत्सरं गारक्षन्निति तास्थ्वेसि २४
एवामेतां संहितां वेद संधीयते प्रजया पशुभिर्यशसा ब्रह्मवर्चसेन स्वर्ग्येण लोकेन सर्वमायुरेति
॥२०॥ गतिः पूर्वरूपं निवृत्तिरुत्तररूपं स्थितिः संहिता निद्रा रक्कारं श्रान्तेनागस्तस्यामेतस्यां संहि
तायां क्षेसायानि निमेषाः काष्ठाः कलाः क्षणा मुहूर्ता अहोरात्रा अर्द्धमासा मासा ऋतवः संवत्सराः सं
धीयंते स एषा संहिता कालान् संदधातीति काल्या गतिनिवृत्तिस्थितीः संदधाति गतिनिवृत्तिस्थितिरि

रिदं सर्वं संधीयत इत्यधिदैवतमथाध्यात्मं वाक्पूर्वरूपं मन उत्तररूपं नवसंहिता नतिकानस्त्वादत
इत्वाच्युदिनंमहत्तंनामयुहंस्पुरुस्त्वुग्येन भूतेऊनायायनन्लहो। ब्रनंजातंज्योतिर्यदस्य प्रियं प्रियाः
सनविशंतपंवतिस य एवमेतां संहितां वद संधीयते प्रजया पशुभिर्यशसा ब्रह्मवर्चसेन स्वर्गेण लोके
न सर्वमायुरेति॥२१॥ अथातो बालिशिखायनर्षिः पंचभानि महाभूतानीत्येवं नीति हस्माह बालिशि
खायनिः पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतींषीत्येतानि मिथः संहितान्येवं चाथ यान्यन्यानि भुतानि
महाभूतैः संधीयंत इति सेषा सर्वभूतसंहिता स य एवमेतां संहितां वद संधीयते प्रजया पशुभिर्यशसा ब्र
ह्मवर्चसेन स्वर्गेण लोकेन सर्वमायुरेति॥२२॥ सर्वा वा ब्रह्मेति हस्माह लोहिक्यो यज्ञाकवनः शाद्वा ३२
नामवनां विद्यात्तदध्येतद्दृषिराहछंदोभिर्ब्रह्म निश्रामीति सपावाक्सर्वशिष्टानवतिस य एवमेतां

हितां वद संधीयते प्रजया पशुभिर्यशसा ब्रह्मवर्चसेन स्वर्गेण लोकेन सर्वमायुरेति यथा वै तद्ब्रह्म
कामरूपी कामचारी भवत्येवं हैव स सर्वेषु भूतेषु कामरूपी कामचारी भवति य एवं वेद य एवं वेद॥२३॥
इति शांखायनआरण्यके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः॥ ॥ प्राणो वंश इति हस्माह स्थविरः शाकल्यस्तद्यथा
ऽस्मिन्वंशे सर्वेऽन्ये वंशाः समाहिताः स्युरेवमेव तस्मिन्प्राणे सर्व आत्मा समाहितस्तस्यैतस्यात्मनः प्राण
ऊष्मरूपमस्थीनि स्पर्शरूपं मज्जानः स्वररूपं मांसं लोहितमित्येतदन्यच्चतुर्थमक्षररूपमिति त्रयं ह वै एतस्त्री
कमिति हस्माह ह्रस्वो मांडूकेयस्तस्यैतस्य त्रयस्य त्रीणीतः षष्टिशतानि त्रिंवंति संधीनां त्रीणि सत्त्वानि सप्त
विंशतिशतानि भवन्ति सप्तविंशतिशतानि संवत्सरस्याहोरात्राणां तत्संवत्सरस्याहोरात्राण्याप्नोति स
एष संवत्सरसंमानश्चक्षुर्मयः श्रोत्रमयश्छन्दोमयो मनोमयो वाङ्मय आत्मा स य एवमेतं संवत्सरसंमानं

चक्षुर्मयंश्रोत्रमयंछंदोमयंमनोमयंवाङ्मयमात्मानंविदसंवत्सरस्यसायुज्यंसलोकतांसरूपतांस
न्ततामश्नुतेपुत्रीपशुमान्भवतिसर्वमायुरेतीयस्यारूणिकायावेदयांवक्ते॥१॥अथाकोंगरव्यस्त्री
णिषष्टिशतान्यक्षराणांत्रीणिषष्टिशतान्यूष्मणांत्रीणिषष्टिशतानिसंधीनांयान्यक्षराण्येवोनामाहा
नितानियान्यूष्मणोरात्रयस्तायासंधीनावाचामाहोरात्राणांनसंधयइत्यधिदैवतमथाध्यात्मंयान्यक्ष
राण्यधिदैवतमवोचामास्थीनितान्यध्यात्मंयान्यूष्मणोधिदैवतमवोचाममज्जानस्तेध्यात्मंयान्यक्षरद
विसंप्रतिप्राणोयन्मात्रेणाद्वितीयनवाचाततःप्राणाद्वनसंसिद्धिरस्तियद्वाक्षरेनप्राणाद्वनसंसिद्ध्येत्तत्पूर्वेदन्न
संतनवेद्यासंधीनधिदैवतमवोचामपर्वाणितान्यध्यात्मंतस्यैतस्यात्मनोमज्ञांपर्वणामितिपंचवतस्त्रीणि २३
शतानित्रिवंतिसंधीनांपंचवतस्तदशीतिसहस्रंनवत्यशीतिसहस्रंवाअर्कालिनोबृहतीरहरहनिसं

पादयंतिसएषाहःसंधानश्चक्षुर्मयःश्रोत्रमयश्छंदोमयोमनोमयोवाङ्मयआत्मासएवामनमहःसं
मानंचक्षुर्मयंश्रोत्रमयंछंदोमयंमनोमयंवाङ्मयमात्मानंविदाह्नःसायुज्यंसलोकतांसरूपतांसन्त
तामश्नुतेपुत्रीपशुमान्भवतिसर्वमायुरेति॥२॥चत्वारःपुरुषाइतिबाध्यःशरीरःपुरुषश्छंदःपुरुषो
वेदपुरुषोमहापुरुषइतिशरीरःपुरुषइतियमवोचामयएवायंदैहिकआत्मानस्यैतस्यायमश
रीरःप्रज्ञात्मासरसश्छंदःपुरुषइतियमवोचामाक्षरसमाम्नायएवतस्यैतस्याकारोरसोवेदपुरुषइ
तियमवोचामयेनवेदान्वेदऋग्वेदंयजुर्वेदंसामवेदमितितस्यैतस्यब्रह्मारसस्तस्माद्ब्रह्मिष्ठंब्रह्माणमृ
त्विजंकुर्वीतयायज्ञस्यव्यापन्नंविद्यान्महापुरुषइतियमवोचामसंवत्सरएवतस्यैतस्यासावादित्योर
सःसयश्चायमशरीरःप्रज्ञात्मायश्चासावादित्यएकमेतदितिविद्यात्तदेतद्वाप्युक्तदितं॥३॥विश्वेदेवाना

मुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः।आप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षंसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चेत्येना
मेवानुविधंसंहितांसंधीयमानांमन्यतइतिहस्माहवात्स्यएतमुद्देवबह्वृचामहदुक्थेमीमांसंतएतमग्ना
वध्वर्यवएतंमहाव्रतेछंदोगाएतमस्यामेतमंतरिक्षएतंदिव्येतंमग्नावेतंवायावेतंचंद्रमस्येतंनक्षत्रे
ष्वेतमप्स्वेतमोषधीष्वेतंसर्वेषुभूतेष्वेतमेवब्रह्मेत्युपासतेनादत्तइत्याक्षदितं॥४॥उद्वयंतमसस्परि
ज्योतिष्पश्यंतउत्तरं।देवंदेवत्रासूर्यमगन्मज्योतिरुत्तममितिसएषोऽक्षरसमाम्नायश्चक्षुर्मयःश्रोत्रम
यश्छंदोमयोमनोमयोवाङ्मयआत्मासयएवमेतमक्षरसमाम्नायंचक्षुर्मयंश्रोत्रमयंछंदोमयंम
नोमयंवाङ्मयमात्मानंपरस्मैशंसतिदुग्धादोहास्यवेदानवंत्यनागोवाविनंवच्यनागोनाकेनद ३४
तद्वेतत्स्फदितं॥५॥यस्तित्याजसचिविदंसखायंनतस्यवाच्यपिभागोअस्ति।यदींशृणोत्यलकंशृणोतिन

हिप्रवेदसुकृतस्यपंथामितिनास्यानूक्तेवाचोभागोअस्तीत्येवतदाहतन्नपरस्माएनदहःशंसन्नाग्निचि
नुयान्नमहाव्रतेछंदोगाइत्येनदात्मनोपिहीयादितिसयश्चायमशरीरःप्रज्ञात्मायश्चासावादित्यएकमे
तदित्यवोचामतौयत्रविप्रइश्येते॥६॥चंद्रमाइवादित्योदृश्यतेनरश्मयःप्रादुर्भवंतिलोहिनीद्यौर्भव
तियथामंजिष्ठाव्यस्तःपायुर्नवतिसेपारतास्यात्मानविरमिवजीविष्यतीतिविद्यात्तस्यकरणीयंस
न्नेननकुर्यादितिथाप्याद।थाशीवादकेवाजिह्मशिरसंवाऽशिरसंवात्मानंपश्येन्नवापश्येन्नदश्चेवामववि
शादपापिछिद्राछायापान्नवतिनवान्नवतितदश्चेवामवविद्यादथापिछिद्रइवादित्योरथनाभिरिवख्यायेत
नदश्चेवामवविद्यादथापिनीलइवाग्निर्ईक्ष्यतयथामयूरग्रीवामहाभ्रमिवेडामरीचीरिवपश्येदनन्त्रेवावि
ध्रुवंपश्येदग्रएनांनपश्येन्नदश्चेवामवविद्यादथाप्यपिक्ष्मयाद्विणीउपदहेनयत्रेनदग्रराटकानीवनपश्ये

त्तदप्येवमेवविद्यादथाप्यपिक्षयकर्णाउपासीनयएषोऽग्नेरिवज्वलतःशब्दोरथस्येवोपब्दिस्तनयदाश्र
एयात्तदप्येवमेवविद्यादथापिविपर्यास्यकनीनिकंदृश्येततद्धिजिह्वानवादृश्येततदप्येवमेवविद्या
न्नयातानाश्रुतोमतोविज्ञातोदृष्टोनादिष्टोब्रुष्टःश्रोतामंताविज्ञाताद्रष्टादष्टाबोष्टासर्वेषांभूतानामं
तरःपुरुषःसमआत्मेतिविद्यात्सउत्क्रामन्नेवेतमशरीरंप्रज्ञात्मानमभिसंपद्यतंविजहानीनरोदेदि
कंसैषासर्वस्यैवाचउपनिषत्सर्वाहिइमाःसर्वस्यैवाचउपनिषदइमांत्वेवमाचक्षता ॥७ पृथिव्यारू
पंस्पर्शाअंतरिक्षस्योष्माणोदिवःस्वराश्चाग्नेरूपंस्पर्शावायोरूष्माणआदित्यस्यस्वराऋग्वेदस्यरूपंस्पर्शा
यजुर्वेदस्योष्माणःसामवेदस्यस्वरारथंतरस्यरूपंस्पर्शावामदेव्यस्योष्माणोबृहतःस्वराःप्राणस्य ३५
रूपंस्पर्शाअपानस्योष्माणोव्यानस्यस्वराःघ्राणस्यरूपंस्पर्शाअपानस्योष्माणोमनसःस्वराःप्राणस्य

रूपंस्पर्शाअपानस्योष्माणउदानस्यस्वराइतिनुनर्द्दन्तएषउह्वैवसर्वंवावंवेदयएवंवेद ॥८ अथ
खल्वियंदैवीवीणाभवतितदनुकृतिरसौमानुषीवीणाभवतियथाथ्यवंशस्तूनवतीतथ्वीवतीभवत्येवम
वासौशस्तूनवतीतथ्वीवनीभवतितद्यथास्याःशिरएवममुष्याःशिरस्तद्यथास्यावंशएवममुष्यादंडस्त
द्यथास्याउदरामेवममुष्याअंभणंतद्यथास्यैमुखनासिकेअक्षिणीइत्येवममुष्याश्छिद्राणितद्यथा
स्याअंगुलिनिग्रहाउपस्तरणानीत्येवममुष्याःपर्वाणितद्यथास्याअंगुलयएवममुष्याःस्तंत्र्यस्तद्यथा
स्यजिह्वैवममुष्यावादनंतद्यथास्याःस्वराएवममुष्याःस्वरास्तद्यथाह्वैवियंलोमशेनचर्मणापिहिताभ
वत्येवमेवासौलोमशेनचर्मणापिहिताभवतिलोमशेनहस्मवैचर्मणापुरावीणाअपिदधतिसयएतांदै
वीणाभवतिसयएवमेतांदैवींवीणांवेदश्रुतवदनोभवतिभूमिंप्राप्यकीर्त्तिर्भवतिशुश्रूषंतेहा

स्य पर्षत्सु नाष्यमाणस्य दस्रस्तु यदयमीहानयत्रार्थवावदनि विद्रुरनेनत्र॥८॥ अथानस्त्वांड बिंदस्य व
वस्तुद्यायथयमकुशलेन वादयित्रा वीणारब्धा नकृत्स्नं वीणार्थं साधयत्येवमेव वाक्कुशलेन वक्त्रा वागार
ब्धा न कृत्स्नं वागर्थं साधयति न यथा हैव यं कुशलेन वादयित्रा वीणारब्धा कृत्स्नं वीणार्थं साधयत्येवमे
दामेव कुशलेन वक्त्रा वागारब्धा कृत्स्नं वागर्थं साधयति तस्यै वा एतस्यै वीणा येया त्रिविः सा संहिता न
तिकाश्यायनीपुत्रो जातूकर्ण्योपद्स्मेनत्तु स्नाद्यारितां ब्राह्मणमेवोदाहरति॥१०॥ प्रजापतिः प्रजाः सृ
ष्ट्वा व्यस्त्रं सनन्स छंदांसिरात्मानं समदधत्तद्यच्छंदांसिरात्मानं समदधत्तस्मात्संहितान्तस्यै वा एतस्याः सं
हितायै णकाराबलं षकारः प्राण आत्मा संहितां यथा यो सुद्ध मिश्रावित्तिस्तानि नखानि रामाणि व्यंज
नानीति सायात्रविविकित्से स्नणकारमेव ब्रूयाद् इत्न षकारमिति सणकारमेव ब्रूयाद्वामेव यात्र ३६

विविकित्सेत्स षकारमेव ब्रूयाद् इत् णकारमिति स षकारमेवं ब्रूयात्तौ वा एतौ णकारषकारौ विद्या नु
संहितमृचोधीयीता युष्यमिति विद्यादेवामेव विद्यादथवा गितिहासपुराणं यद्वान्यत्किंचिद्ह्वीत त्व
धीयीत दतदायुष्यमेव विद्यान्ति यद्ध्वय मनुसंहितमृचोधीमाहे यज्ञमांडूकेयीयमध्यमं प्रब्रूमास्त न २
नोणकारषकाराउपाप्नाविति ह स्माह ह्रस्वो मांडूकेयोथ यद्वय मनुसंहितमृचोधीमहे यद्व स्वाध्यायम
धीमहे तन नोणकारषकाराउपाप्नाविति ह स्माह स्थविरः शाकल्य एतद्ध स्मा वै तद्विद्वांसः त्राङ्कः काव ष
याः किमर्थावयं पद्ध्यामहे किमर्था वयम ध्येष्यामहे वा वि हि प्राणं जुहुमः प्राणे वा नं यो ह्येव प्रनवः
स एवायिय इति ता एना संहितां नान्तेवासिने ब्रूयान्नासंवत्सरवासिने वीना ब्रह्मचारिणेनावदद्वि
दना प्रवक्त्र इति स्माचार्या इत्याचार्याः॥२॥ अष्टमोऽध्यायः समाप्तः॥८॥ तस्य वितर्दूर्णीमाह वयं देवस्यनो

नं ॥ अग्रे सर्वक्षत्रमंतु रंतगस्य धीमहि । तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् । आ
दक्षं मनश्चरिं चक्षुः सूर्याज्जानि यां आछादीह्नमामाहिंसीः ॥१ यो ह वै ज्येष्ठं च श्रेष्ठं च वेद ज्येष्ठश्च श्रे
ष्ठश्च स्वानां भवति प्राणो वै ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च यो ह वै वसिष्ठां वेद वसिष्ठो ह स्वानां भवति वाग्वै वसिष्ठा
यो ह वै प्रतिष्ठां वेद प्रति ह तिष्ठत्यस्मिंश्च लोकेऽमुष्मिंश्च चक्षुर्वै प्रतिष्ठा यो ह वै संपदं वेद सं हास्मै कामाः
पद्यंते श्रोत्रं वै संपद्यो ह वा आयतनं वेदायतनं ह स्वानां भवति मनो वा आयतनमथ ह मा देवताः
प्रजापतिं पितरमेत्याब्रुवन्को वै नः श्रेष्ठ इति स होवाच प्रजापतिर्यस्मिन्व उत्क्रांत इदं शरीरं पापिष्ठमिव मन्य
ते स वै श्रेष्ठ इति ॥२ सा ह वागुच्चक्राम यथा मूका अवदंतः प्राणंतः प्राणेन पश्यंतश्चक्षुषा शृण्वंतः श्रोत्रेण ३१
ध्यायंतो मनसैवमिति ॥३ चक्षुर्होच्चक्राम यथांधा अपश्यंतः प्राणंतः प्राणेन वदंतो वाचा शृण्वंतः श्रो

त्रेण ध्यायंतो मनसैवमिति ॥४ श्रोत्रं होच्चक्राम यथा बधिरा अशृण्वंतः प्राणंतः प्राणेन वदंतो वाचा प
श्यंतश्चक्षुषा ध्यायंतो मनसैवमिति ॥५ मनो होच्चक्राम यथा बाला अमनसः प्राणंतः प्राणेन वदंतो ३२
वाचा पश्यंतश्चक्षुषा शृण्वंतः श्रोत्रेणैवमिति ॥६ प्राणो होच्चक्रामत्तत्तद्यथा महासैंधवः सुहयः पड्वी
शशंकून्संवृहेदेवमसो प्राणान्समखिदत्ते ह सामेत्योचुर्भगवन्नोत्क्रमीरिति स होवाच प्राणः किं मेऽन्नं
भविष्यतीति यत्किंचाश्वभ्य आ शकुनिभ्य इति किं मे वासो भविष्यतीत्याप इति होचुस्तस्माद्वा अयमशिष्य
न्नुरस्तादुपरिष्टाच्चाद्भिः परिदधति लंभुको ह वासो भवत्यनग्नो ह भवति तद्धास्मै तत्सत्यकामो जा
बालो गोश्रुतये वैयाघ्रपद्यायोक्त्वोवाच यद्यप्येतच्छुष्काय स्थाणवे ब्रूयाज्जायेरन्नस्य शाखाः प्ररोहेयुः प
लाशानीति ॥७ अथ यदि महज्जिगमिषेत्त्रिरात्रं दीक्षित्वा अमावास्यायां सर्वौषधस्य मंथं दधिमधुनोरुप
वनस्पतेरर्थं वंशो विरोहेति द्यां मा लेखीरंतरिक्षं मामाहिंसीरिति ब्राह्मणवरचक्षः ॥ १

मंथ्याग्निमुपसमाधायपरिसमुह्यपरिस्तीर्यपर्युक्ष्यदक्षिणंजान्वाच्योत्तरतोग्नेःकंसमंथंजुह्वाज्य
ज्वाहामाग्नौमंथेसंपातमानयेज्ज्येष्ठायश्रेष्ठायस्वाहेत्यग्नौहुत्वामंथेसंपातमानयेद्वसिष्ठायेस्वाहे
त्यग्नौहुत्वामंथेसंपातमानयेत्प्रतिष्ठायैस्वाहेत्यग्नौहुत्वामंथेसंपातमानयेत्संपदेस्वाहेत्यग्नौहु
त्वामंथेसंपातमानयेदायतनायस्वाहेत्यग्नौहुत्वामंथेसंपातमानयेत्तत्सवितुर्वृणीमहइतिपच्छः
प्राश्यंतत्सवितुर्वरेण्यमितिपच्छआचामतिमहाय्याहुतिनिश्चत्वर्यनिर्णिज्यकांस्यंचर्मणिवास्थंडि
लेवासंविशतिसयदिस्त्रियंपश्यंतसमृद्धंकर्मेतिविद्यात्समृद्धंकर्मेतिविद्यात्॥८॥शांखायनआर
ण्यकेनवमोध्यायःसमाप्तः॥८॥अथातोध्यात्मिकमांतरमग्निहोत्रमित्याचक्षतएताहवादेवताः ३८
पुरुषएवप्रतिष्ठिताअग्निर्वाग्विवायुःप्राणआदित्यश्चक्षुषिचंद्रमामनसिदिशश्रोत्रेआपोरेतसितासांना

सुहवैसर्वाभुङ्क्तेनवनितियएवंविद्वानश्नातिचपिबतिचाशयतिचपाययतिचसोश्नातिसपिबतिः
तृप्यतिसतर्पयति॥१॥सतृप्तोवाचंतर्पयतिवाक्तृप्ताग्निंतर्पयत्यग्निस्तृप्तःपृथिवीतर्पयतिपृथिवी
तृप्तायत्किंचपृथिव्यापिहितंनवद्वविष्वद्भूतंतत्सर्वंतर्पयतियएवंविद्वानश्नातिचपिबतिचाशय ऐ ३३
तिचपाययतिचसोश्नातिसपिबतिसतृप्यतिसतर्पयति॥२॥सतृप्तःप्राणंतर्पयतिप्राणस्तृप्तोवायुं
तर्पयतिवायुस्तृप्तआकाशंतर्पयत्याकाशस्तृप्तोयत्किंचाकाशेनापिहितंनवद्वविष्वद्भूतंतत्सर्वंतर्प
यतियएवंविद्वानश्नातिचपिबतिचाशयतिचपाययतिचसोश्नातिसपिबतिसतृप्यतिसतर्पयति
॥३॥सतृप्तश्चक्षुस्तर्पयतिचक्षुस्तृप्तआदित्यंतर्पयत्यादित्यस्तृप्तोदिवंतर्पयतिद्यौस्तृप्तायत्किंचदिवा
पिहितंनवद्वविष्वद्भूतंतत्सर्वंतर्पयतियएवंविद्वानश्नातिचपिबतिचाशयतिचपाययतिचसोश्नाति

सपिबतिसतृप्यतिसतर्प्पयति॥४सयदाप्राणोमनस्तर्प्पयतिमनस्तृप्तंचंद्रमसंतर्प्पयतिचंद्रमास्तृप्तोन
क्षत्राणितर्प्पयतिनक्षत्राणितृप्तानिमासांस्तर्प्पयंतिमासास्तृप्ताअर्द्धमासांस्तर्प्पयंत्यर्द्धमासास्तृप्ता
अहोरात्रेतर्प्पयंत्यहोरात्रेतृप्तेऋतूंस्तर्प्पयतऋतवस्तृप्ताःसंवत्सरंतर्प्पयंतिसंवत्सरस्तृप्तोयत्किं
चसंवत्सरेणापिहितंतेनवह्निविद्युद्भूतंतत्सर्वंतर्प्पयतियएवंविद्वानश्नातिचपिबतिचाशयतिचपाय
यतिचासावश्नातिसपिबतिसतृप्यतिसतर्प्पयति॥५सयदाश्रोत्रंतर्प्पयतिश्रोत्रंतृप्तंदिशस्तर्प्प
यतिदिशस्तृप्ताअवांतरदिशस्तर्प्पयंत्यवांतरदिशस्तृप्तायत्किंचावांतरदिग्भिरपिहितंतेनवह्निविद्यु
द्भूतंतत्सर्वंतत्सर्वंतर्प्पयतियएवंविद्वानश्नातिचपिबतिचाशयतिचपाययतिचसावश्नातिसपिबति ३८
सतृप्यतिसतर्प्पयति॥६सयदाप्राणोरेतस्तर्प्पयतिरेतस्तृप्तमपस्तर्प्पयत्यापस्तृप्तानदीस्तर्प्पयंतिनद्य

स्तृप्ताःसमुद्रंतर्प्पयंतिसमुद्रस्तृप्तोयत्किंचसमुद्रेणापिहितंतेनवह्निविद्युद्भूतंतत्सर्वंतर्प्पयतियए
वंविद्वानश्नातिचपिबतिचाशयतिचपाययतिचसावश्नातिसपिबतिसतृप्यतिसतर्प्पयति॥७सहन्न
स्तादन्तोद्वराजंदशविधमग्निहोत्रंनवतितस्यप्राणएवाहवनीयोऽपानोगार्हपत्योव्यानोन्वाहार्यपचनो ये ३३
मनोब्रह्मामन्युरग्नीद्दिनाश्चंगाराःश्रद्धापयोवाक्समिन्सत्यमाहुतिःप्रज्ञात्मारसस्तादन्तोद्वराजंद
शविधमग्निहोत्रंकृतंतेनवतिरात्र्यांरात्र्याममर्त्यमारूढमग्निस्वर्गंलोकंगमयतियएवंवि
द्वानश्नातिचपिबतिचाशयतिचपाययतिचाथयइदमविद्वानग्निहोत्रंजुहोतियथांगारानपोह्य
भस्मनिहुतंतादृक्तत्स्यात्तादृक्तत्स्यात्॥८॥शांखायनारण्यकेदशमोऽध्यायःसमाप्तः॥१०॥प्रजापतिर्वा
इमंपुरुषमदंननस्मिन्नाद्वनाञ्जावेशयद्वाच्यग्निंप्राणेवायुमपानेविद्युतंउदानेपर्जन्यंचक्षु

स्यादित्यं मनसि चंद्रमसं श्रोत्रे दिशः शरीरे पृथिवीं रेतस्यापो बल इंद्रं मन्यावीशानं मूर्द्धन्याकाशमा
त्मनि ब्रह्म स यथा महानमृतकोऽनः पिचमानस्तिष्ठेदेवं हैव सैतस्थावथ हेमा देवता इदं वै क्रिर
किमयमस्मान्निःपुरुषः करिष्यति किं वा वयमनेन हंतास्माच्छरीरादुत्क्रमामेति ता दोत्क्रम्य रथ्य हे
दं शरीरं रिक्तमिव परिशुष्यरं सा हद्धां चक्रे प्रजापतीरं ध्मायनमहं हंताहमिमाश्रशनायापि पास्सा
न्यामुपसृजा इति ता हापसस्हाउंता हापसृष्टाः सुखमन्तमाना इमामव पुरुषं पुनः प्रयाविविश
॥१॥ वाग्भामेत्यग्निराविवेश प्राणो मामेति वायुराविवेशापानो मामेति विद्युत आविवेशोदानो मामे
ति पर्जन्य आविवेश चक्षुर्मामेत्यादित्य आविवेश मनो मामेति चंद्रमा आविवेश श्रोत्रमस्माकमिति ५०
दिश आविविशुः शरीरं मामेति पृथिव्याविवेश रेतोऽस्माकमित्याप आविविशुर्बलं मामेतीद्र आवि व

श मन्युर्मामेतीशान आविवेश मूर्द्धा मामेत्याकाश आविवेशात्मा मामेति ब्रह्माविवेश स यथा महान्वृ
क्ष आर्द्र उपसिक्तो मृत्स्नस्तिष्ठेदेवं हैव समुत्तस्थौ ॥२॥ अथायं पुरुषः प्रेष्यन्पुरा संवत्सरात्संवत्सरस्य
हस्तीः पश्यति छिद्राच्छायामनवतीं नवा नवतीं महामिवेवामरीचीरिव पश्यदनश्चेवाविद्युतं पश्येद
भ्र एनां न पश्येद्दक्षिणी वापि भृश यव राटकानीव न पश्यति कर्णौ वापि भ्रक्षयोपधिमिव नश्यणोति नास्मि
ल्लोक रमते निर्नं मनस्कंदयतीति प्रत्यक्षदर्शनानि ॥३॥ अथ स्वप्नाः पुरुषं कृष्णं कृष्णदंतं पश्यति स एनं
हंति वराह एनं हंति मर्कट एनं हंति विसानिरवादयनिसुवर्णं हस्विवा गिरत्येकः पौंडरीकं क्षमरय
ति गां स वत्सां दक्षिणामुखान्नन्दमालीं वाजयति स एतेषां किंचित्पश्येत्पांडुरदर्शनं कालीं स्त्रियं
मुक्तकेशीं मुंडां स्त्रिना न्यंगःको सुं न परिक्षमनं गीतान्युद्धारादहणं दक्षिणाआगमनादीनि वीक्ष्यापि

स्थापयेत्स्थालीपाकंश्रपयित्वासरूपवत्सायागोःपयसिनैवचरुंश्रपयायाअग्निमुपसमाधायप
रिसमुह्यपरिस्तीर्यपर्युक्ष्यदक्षिणंजान्वाच्यस्रुवेणाज्याहुतीर्जुहोति॥४वाचिमग्निःप्रतिष्ठितःस्वा
हाप्राणेमवायुःप्रतिष्ठितःस्वाहापानामविद्युतःप्रतिष्ठितःस्वाहोदानेमपर्जन्यःप्रतिष्ठितःस्वा
हाचक्षुषिमआदित्यःप्रतिष्ठितःस्वाहामनसिमचंद्रमाःप्रतिष्ठितःस्वाहाश्रोत्रामदिशःप्रतिष्ठि
ताःस्वाहाशरीरामपृथिवीप्रतिष्ठितास्वाहारसनसिमआपःप्रतिष्ठिताःस्वाहाबलेमइंद्रःप्रति
ष्ठितःस्वाहामन्यौमईशानःप्रतिष्ठितःस्वाहामूर्द्धनिमआकाशःप्रतिष्ठितःस्वाहात्मनिमब्रह्मप्र
तिष्ठितंस्वाहेत्यथैतदाज्यावशेषंस्थालीपाकेसमवनिनीयस्थालीपाकंस्था[illegible]पवाक्तंजुहोति॥५॥ ४१
वाचिमग्निःप्रतिष्ठितावाग्घृदायेहृदयमात्मनितस्यैदेवानांमादःमकामामरिष्यान्यन्नवानन्ना

दोन्नूयासंस्वाहाप्राणेमवायुःप्रतिष्ठितःप्राणोहृदायेहृदयमात्मनितस्यैदेवानांमादःमकामो
मरिष्यान्यन्नवानन्नादोन्नूयासंस्वाहापानामविद्युतःप्रतिष्ठितापानोहृदायेहृदयमात्मनितस्
त्यैदेवानांमादःमकामामरिष्यान्यन्नवानन्नादोन्नूयासंस्वाहोदानामपर्जन्यःप्रतिष्ठितउदानो
हृदायेहृदयमात्मनितस्यैदेवानांमादःमकामामरिष्यान्यन्नवानन्नादोन्नूयासंस्वाहाचक्षु
षिमआदित्यःप्रतिष्ठितश्चक्षुर्हृदायेहृदयमात्मनितस्यैदेवानांमादःमकामोमरिष्यान्यन्नवा
नन्नादोन्नूयासंस्वाहामनसिमचंद्रमाःप्रतिष्ठितामनोहृदायेहृदयमात्मनितस्यैदेवानांमा
दःमकामामरिष्यान्यन्नवानन्नादोन्नूयासंस्वाहाश्रोत्रामदिशःप्रतिष्ठिताःश्रोत्रंहृदायेहृद
यमात्मनितस्यैदेवानांमादःमकामामरिष्यान्यन्नवानन्नादोन्नूयासंस्वाहाशरीरामपृथिवी

प्रतिष्ठितां शरीरं हृदाय हृदयमात्मनि तस्मिन्देवानां मा दहमकामा मा मरिष्याम्यन्नवानन्नादो भूयासं
स्वाहा रेतसि म आपः प्रतिष्ठिता रेतो हृदाय हृदयमात्मनि तस्मिन्देवानां मा दहमकामा मा मरिष्याम्य
न्नवानन्नादो भूयासं स्वाहा बलमे इंद्रः प्रतिष्ठितो बलं हृदाय हृदयमात्मनि तस्मिन्देवानां मा दहमका
मा मरिष्याम्यन्नवानन्नादो भूयासं स्वाहा मन्यौ म ईशानः प्रतिष्ठितो मन्युर्हृदाय हृदयमात्मनि त
स्मिन्देवानां मा दहमकामा मा मरिष्याम्यन्नवानन्नादो भूयासं स्वाहा मूर्द्धनि म आकाशः प्रतिष्ठितो मूर्द्धा
हृदाय हृदयमात्मनि तस्मिन्देवानां मा दहमकामा मा मरिष्याम्यन्नवानन्नादो भूयासं स्वाहात्मनि म ब्र
ह्म प्रतिष्ठितमात्मा हृदाय हृदयमात्मनि तस्मिन्देवानां मा दहमकामा मा मरिष्याम्यन्नवानन्नादो भूया ४२
सं स्वाहेत्यथैतस्थालीपाकशेषमात्मनि सवनिनी यजुहोति ॥ ६ अश्माऽजागतमयास्त्रिष्टुभं लोहमो

हृ.सं.

ष्ठि हंसी सं कांस्यं रजतं स्वाराज्यं सुवर्णं गायत्रमन्नं वैराजं रथन्तरमानुष्टुभं नाकं साम्राज्यं बृहस्पतिर्बा
र्हतं ब्रह्म पांक्तं प्रजापतिरातिच्छंदसं सावित्री सर्वविदच्छंदसन्न छंदास इति ॥ ७ अथेमे वसिष्ठारावसानि जा
गतेन छंदसा पुरुषाणां मणिः प्राणः सूत्रमन्नं ग्रंथिस्तं ग्रंथिं मुञ्च श्वाम्यन्नकामा मा मृत्यवे ब्राह्मणमपि स
मासुरशीयां सुश्चान्मा दहमकामा मा मरिष्याम्यन्नवानन्नादो भूयासं स्वाहा ॥ यइ वसिष्ठारावसानि त्रिष्टुभे
न छंदसा पुरुषाणां मणिः प्राणः सूत्रमन्नं ग्रंथिस्तं ग्रंथिं मुञ्च श्वाम्यन्नकामा मा मृत्यवे ब्राह्मणमपि सर्वमासु
रशीयां सुश्चान्मा दहमकामा मा मरिष्याम्यन्नवानन्नादो भूयासं स्वाहा लोहमि वसिष्ठारावसान्यैष्टि द
न छंदसा पुरुषाणां मणिः प्राणः सूत्रमन्नं ग्रंथिस्तं ग्रंथिं मुञ्च श्वाम्यन्नकामा मा मृत्यवे ब्राह्मणमपि सर्वमासु
रशीयां सुश्चान्मा दहमकामा मा मरिष्याम्यन्नवानन्नादो भूयासं स्वाहा सीसमि वसिष्ठारावसानि काकुभे

नछंदसांपुरुषोमणिःप्राणसूत्रमनंतंग्रंथितंग्रंथिमुद्धृध्वाम्यन्नकामामृत्यवेब्राह्मणमपिसर्वमायुरशी
यायुष्मान्मादृमकामामरिष्याम्यन्नवानन्नादोत्वयासंस्वाहारजतमिवस्थिरावसानिस्वाराज्येनछंद
सांपुरुषोमणिःप्राणसूत्रमनंतंग्रंथितंग्रंथिमुद्धृध्वाम्यन्नकामामृत्यवेब्राह्मणमपिसर्वमायुरशीयायु
ष्मान्मादृमकामामरिष्याम्यन्नवानन्नादोत्वयासंस्वाहासुवर्णमिवस्थिरावसानिगायत्रेणछंदसांपुरु
षोमणिःप्राणःसूत्रमनंतंग्रंथितंग्रंथिमुद्धृध्वाम्यन्नकामामृत्यवेब्राह्मणमपिसर्वमायुरशीयायुष्मान्मा
दृमकामामरिष्याम्यन्नवानन्नादोत्वयासंस्वाहाऽन्नमिवस्थिरावसानिविराजेनछंदसांपुरुषोमणिःप्रा
णःसूत्रमनंतंग्रंथितंग्रंथिमुद्धृध्वाम्यन्नकामामृत्यवेब्राह्मणमपिसर्वमायुरशीयायुष्मान्मादृमकोमा ४३
मरिष्याम्यन्नवानन्नादोत्वयासंस्वाहाग्निरिवस्थिरावसान्यानुष्टुभेनछंदसांपुरुषोमणिःप्राणः

सूत्रमनंतंग्रंथितंग्रंथिमुद्धृध्वाम्यन्नकामोमृत्यवेब्राह्मणमपिसर्वमायुरशीयायुष्मान्मादृमकोमामरि
ष्याम्यन्नवानन्नादोत्वयासंस्वाहानाकमिवस्थिरावसानिसाम्राज्येनछंदसांपुरुषोमणिःप्राणःसूत्र
मनंतंग्रंथितंग्रंथिमुद्धृध्वाम्यन्नकामामृत्यवेब्राह्मणमपिसर्वमायुरशीयायुष्मान्मादृमकामामरिष्या
म्यन्नवानन्नादोत्वयासंस्वाहाबृहस्पतिरिवस्थिरावसानिबार्हतेनछंदसांपुरुषोमणिःप्राणःसू
त्रमनंतंग्रंथितंग्रंथिमुद्धृध्वाम्यन्नकामामृत्यवेब्राह्मणमपिसर्वमायुरशीयायुष्मान्मादृमकामाम
रिष्याम्यन्नवानन्नादोत्वयासंस्वाहाब्रह्मेवस्थिरावसानिपांक्तेनछंदसांपुरुषोमणिःप्राणःसूत्र
मनंतंग्रंथितंग्रंथिमुद्धृध्वाम्यन्नकामामृत्यवेब्राह्मणमपिसर्वमायुरशीयायुष्मान्मादृमकोमामरि
ष्याम्यन्नवानन्नादोत्वयासंस्वाहाप्रजापतिरिवस्थिरावसान्यातिछंदसछंदसांपुरुषोमणिःप्राणः

स्त्वमन्नेयंथिस्तंयंथिमुद्धाम्यन्नकामामृच्यावेम्हवेब्राह्मणमपिसर्वमायुरशीयायुष्मान्दमकामाम
रिष्याम्यन्नवानन्नादान्भूयासंस्वाहासावित्रीवसिष्ठावसानिसर्वविदछंदसनछंदसांपुरुषामणिःप्रा
णःस्त्वमन्नेयंथिस्तंयंथिमुद्धाम्यन्नकामामृच्यवेब्राह्मणमपिसर्वमायुरशीयायुष्मान्मान्दमकामा
मरिष्याम्यन्नवानन्नादान्भूयासंस्वाहाहतिप्रियायेवाजायायेप्रियायवांनदासिनेऽन्यास्मैवापियस्मै
कामायततस्माउछिष्टंदद्यात्सहापिशतंवर्षाणिजीवतिपुनःपुनःप्रयुंजानोजीवत्येवजीवत्येव॥८॥
एकादशोऽध्यायःसमाप्तः॥ ॥ॐहस्तिवर्चसंप्रथतांबृहद्यशोयददित्यास्तन्वःसंबभूवतन्मह्यंसमदुः
सर्वएतआदित्यासाअदित्याःसंविदानाः॥यत्तेवर्चोजातवेदोबृहद्भवत्याहितेंतेमेनमावर्चसात्वमग्ने ४४
वर्चस्विनंकृणु।यच्चवाचावाजःकृणुषयत्त्वहस्तिप्राहितं।सुवर्णंगोषुयद्यशोमयितद्धस्तिवर्चसं।यदश्वेषु

दिरण्येषुगोष्वश्वेषुयद्यशः।सुरायांसूयमानायांमयितद्धस्तिवर्चसं।मयिभर्गोमयिमहोमयियज्ञ
व मि स्यायद्यशः।तन्मयिप्रजापतिर्दिविद्यामिवदृंहतु॥१॥अश्विनासारघेणमासंमहान्मधुनापयः।यथामधु
मतींवाचमावदामिजनेषु।वृताद्दुग्धान्मधुमान्यस्वान्धनंजयोधरुणोधारयिष्णुः।रुजन्सपत्ना
दधरांश्चकृण्वन्नारोहमांमहतेसौभगाय।प्रजापतेनवादेतान्यन्योविश्वाजातानिपरिताबभूव।
यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतायारयीणां।अयंसनोनुदतांमसपत्नानिंद्रइववृत्रंघ्नन्
नात्युसाह्या।अग्निरिवकक्षंविदहन्पुरुत्वावानिष्पुनस्तिग्मजंभोनात्तुमार्ष्टि।अयंसनोयात्नुवादीकी
लइववृत्रंविक्षिपारुराजा।आनानंद्वादिसृधोविदह्याशत्रूयतामानराजोजनानि॥२॥जायेद्दंशत्रू
कृहिश्वरदस्यून्वृत्रंदेवेवक्रलिशानाविवृश्चा।उवइवशापान्प्रणुदासपत्नान्हत्वासपत्नान्मवितवि

नेवा॥अनुवृश्चमध्यमस्य विवृश्चोपरिष्टाद्विवृश्च पश्चात्प्रतिश्रूरवृश्च।त्वयाप्रणुन्नान्मघवन्नमित्रान्क्रूर
रीषंतमरुतानुयांतु।वांरुद्रेहतिनिःपिष्वमानाइंद्रं मत्वानामरुतानुषंत।सुपर्णाःकंकाःप्रसूता
वेनानुमहीपतां देष्ट्रीवर्हीनष्टु।बल्हणुत्तस्यमघवन्मृतन्युतान्विष्णुगिंद्रनेगाःपतंत्र।माज्ञातारणि
भूतमाःप्रतिष्ठामिद्ग्धाविद्धानामुपयातिमृत्यं।अग्नयशस्विन्युशासमसृष्ट्रीयंद्रवतीमपवितिमि
हावहा।अयंमूर्द्धापरमेष्ठीसुवर्चाःसुजातानामुत्तमश्लोकोअस्तु॥३॥तनद्रंपश्येमउपासद्रुरागातनो
दीक्षामृषयःस्वर्विदः।ततःक्षत्रंबलमोजश्चजातंतदस्मैदेवाअभिसंनमंतां।धनाविधनतापरमा
नसंदृक्प्रजापतिःपरमेष्ठीसुवर्चाःस्तोमांछंदांसिनिविदोमआहुरेतस्मैराष्ट्रमभिसंनमंतां।अभ्या ४५
वर्त्तध्वमुपसेवताग्निरयंशास्ताधिपतिर्नोअस्तु।अस्यविज्ञातमनुसंरभध्वमिमंपश्चादनुजीवाथसर्वे।
त्र

अलक्ष्मीनामज्ञानाग्निपुरास्ययस्तुग्रामघस।संवासपन्नःस्वपर्णंवदाव्याविषंनजनं।नाद्दप्रनीय
ततारद्विषंतंकल्पेनवाक्यंपूननाःसाद्भूत।प्रमाद्युकंतस्यहिषंनमाकुरिरामणिंबिल्वंयाबिनत्ति।४न
सखुप्रमश्नातिनकिल्विषंस्कृतंनेनंदिव्याक्षरूणाद्हंतिनीनं।नेनंक्रुद्धंमन्युवोनिमांतीरामणिंबिल्वंय
बिनत्ति।नास्यत्वचंहिंसतिज्ञातवदानमांसमश्नातिनहंतिनानि।ज्ञातास्युरस्मिन्नुरदछि।यतीराम
णिंबिल्वंयाबिनत्ति।नास्यप्रजाउष्यतिजायमानानाशेत्नगोत्नवतिनपापहत्या।नान्यस्मिथस्तस्य
उत्कृष्टायतनंइरामणिंबिल्वंयाबिनत्ति।नास्याप्रवादानप्रवातकाश्गृहेनसंपतन्त्योनविवेशतस्मा
नास्मिन्नलक्ष्मीःकृणुतनिवेशनमिरामणिंबिल्वंयाबिनत्ति।नेनंरक्षोनपिशाचोहिनस्तिनजंन
कोनाघ्युस्तुमानयक्षः।नासतिकातस्यगृहेषुज्ञायतइरामणिंबिल्वंयाबिनत्ति॥५नेनंव्याघ्रोनवृको

नद्वीपीनश्वापदंहिंसंतिकिंचनेनं।नहस्तिनंक्रुद्धमुपेतिनीतइरामणिंबिल्वंयोबिभर्ति।निनंसर्प्पोनि
दृदाकुर्हिनस्तिनवृश्चिकोनतिरश्चीनराजी।निनंरक्षांसिसंहरातसंहरतइरामणिंबिल्वंयोबिभर्ति।
निनंप्रमत्तंवरुणोहिनस्तिनमकरानयद्वःशिंशुमार॥पारावाराब्धिवमास्मेंत्राणोनीरामणिंबिल्वंयो
बिभर्ति।प्रमायुकंनस्यद्विषंतमाक्रुःपुष्पमिवछिन्नंसहबंधानन।उद्वर्हवशापान्प्रणुदासपत्नानि
रामणिंबिल्वंयोबिभर्ति।अयंमणिःप्रतिसराजोबोजीवायबध्यते।अनेनेंद्रोवृत्रमहन्नृषिणान्मनी
॥ षिणा॥६॥सहस्वद्विषतःसहस्वारातीःसहस्वपृतनायतः॥नागइवपूर्वपादाभ्यामभितिष्ठपृतन्यतः
आगादयंबिल्वोमणिःसपत्नहापणोवृषा।तंपश्यंतिकवयःसर्ववीरायथासपत्नान्समरसाद्दचुः
अमृतंमममणोस्तत्रमश्विनावपिनह्यतां।बिल्वःसहस्ववीर्योसिमातत्त्वनारिषमहं।वृत्ताद्वुर्त्तोम्ना ४६

मधुमान्पयस्वान्धनंजयोधरुणोधारयिष्णुः।ऊर्जस्वान्सपत्नादधरांश्वकृण्वन्नासहमीमहत्तासोनगा
या।प्रजापतिनवाद्दतान्पुष्योविश्वाऽज्ञानानिपरिताबभूव।यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपत
योरयीणां।शासश्छामहौ।१३सीतिपंच॥७॥अथातोमणिकल्पोन्नतिकामःपुष्येणत्रिरात्रोपोषि
तोऽजीवलादहस्तिनादंतान्मात्रामुद्धृत्याग्निमुपसमाधायपरिसमुह्यपरिस्तीर्यपर्युक्ष्यादक्षिणंजान्वा
च्योत्तरतोग्नेःकंसमणिंकृत्वाऽकृत्वाहामान्मणेसंपातानानयद्हस्तिवर्चसमित्येतानिःप्रशूनमष्टा
निःसप्तरात्रंमधुमत्पिष्टिवासियित्वात्रिरात्रमकांवाबध्नीयाहृत्ताद्बुर्त्तस्ताइश्येतथर्शांतएवोत्तरंपद्धि
हृदयशूलायमणिंप्रलादायमणिंवामुसलायमणिंवाखदिरसारमणिंवामांसोदनेवासयित्वात्रि
रात्रमकांवाबध्नीयादतएवोत्तरंनमस्तेनिर्ऋतिपत्नीअंगाग्रमणिंहृलोदनेवासयित्वात्रिरात्रमकांवाबध्नी

योदत्त एवोत्तरामकर्णेरंडमणिं तिलोदनेवासयित्वा त्रिरात्रमकांवाबध्नीयादत्त एवोत्तरं षाल्मशनिर्विल्वं
सप्तरात्रं मधुसर्पिषा वासयित्वा त्रिरात्रमकांवाबध्नीयाद्धृताङ्कुलं स्फ्यत यज्ञीन एवोत्तरं पंचनिर्महाव
राहस्योदाहं मुञ्जोदानवासयित्वा त्रिरामकांवाबध्नीयाद्धक्रौसतिप्रथमंदक्षिच्छायायांविपोब्रुवापित्त
र्मण्यासीनावापिजुहुयाद्दासीनावापिजुहुयात् ॥८॥ ॥ इति कर्ममीमांसाद्वादशोध्यायः समाप्त
ः ॥ अथातो वैराग्यसंस्कृतशरीरब्रह्मयज्ञनिष्ठानां वदपपुनर्भूत्यै जयतितद्वृद्धवान्माद्रष्टव्यः श्रोत
व्यो मंतव्यो निदिध्यासितव्य इतितामतं वेदानुवचनेन विविदिषंति ब्रह्मचार्येण तपसा श्रद्धया यज्ञेना
नाशकनवतिमांडूकयस्तस्मादेवंविच्छांतादांतउपरतस्तितिक्षुः श्रद्धावित्तो भूत्वात्मन्येवात्मानं पश्य ४१
दिति मा एड वो या यं विज्ञानमयः पुरुषः प्राणेषु सएष जनितानित्यात्मा वरदाइदं ब्रह्मेदं क्षत्रमिमे दे

वा इमा वेदा इमे लोका इमानि सर्वाणि भूतानीदं सर्वं यदयमात्मा स एष तत्त्वमसीत्यात्मावगम्यो
स्मीति तदेतद्ब्रह्मापूर्वमपरमनपरमनंतरमबाह्यमयमात्मा ब्रह्म सर्वानुभूरित्यनुशासनमिति याज्ञ
वल्क्यः आमतं नारायणानां तवासि नवाभ्रूयादिति यद्इमामद्भिः परिगृहीतां वसुमतीं धनस्य पूर्णां दद्
दिदामवततो भूय इदामवततो भूय इत्यनुशासनं नामतामुपनिषदं वेदशिरानयथाकथं वेन न वा द
दतदेवात्स्तुदितं ॥ ९ ॥ एकवो मूर्द्धानं यत्तु पामुन्न मांगंसा मांशिरा थर्वणां मुंडमुंडं नाधीनधीत वेदमाङ्कु
मज्ञो शिरश्छिन्नाऽसो ऊरुनकबंधा स्थाणुरयं नारहारः किलान्त्यदधीत्य वेदं न विजानाति योर्थं योर्थज्ञ इत्स
कलं नद्रमस्नुतेनाकाममिति ज्ञानविधूतपाप्मेति विधूतपाप्मेति ॥ १० ॥ अथ वंशानमो ब्रह्मणे नमश्चाचा
र्येभ्यो गुणाख्याच्छांखायनाद् स्मानिरधीतं गुणाख्यः शांखायनः कहोलात्कौषीतकेः कहोलः कौषीतकिः

द्दालकादारुणेरुद्दालक आरुणिः प्रियव्रतात्सोमापेः प्रियव्रतः सोमापिः सोमपात्सोमपः सोमात्प्रा
तिवेश्यात्सोमः प्रातिवेश्यः प्रतिवेश्यात्प्रतिवेश्यो बृहद्दिवाद्बृहद्दिवः सुम्नयोः सुम्नयुरुद्दालकादुद्दाल
कोविश्वमनसो विश्वमना व्यश्वाद्व्यश्वः साकमश्वात्साकमश्वो देवतरातादेवतरातो विश्वामित्राद्विश्वामित्र इं
द्रादिंद्रः प्रजापतेः प्रजापतिर्ब्रह्मणो ब्रह्मा स्वयंभूर्नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मणे।।११६ इति शांखायनआर
ण्यके त्रयोदशोऽध्यायः समाप्तः।। ।।संवत् १५८६ वर्षे कार्त्तिके मासे शुक्लपक्षे १४ चतुर्दश्यां तिथौ रवि
दिनेऽद्येह श्रीसूर्यपुरवास्तव्य आभ्यंतरनागरज्ञातीय शिवनाईजीसुत गंगाधरेण।। लिखितं।।
तथा कीकानाई प्रत्नतिसमस्त पठनार्थं लिखितं।। ।।श्रीः।। ।।शुभं भवतु।। छ।। ।। ।। ४१
श्रीरस्तु।। कल्याणमस्तु।। श्रीः।। ग्राह्य [illegible]।। जगन्नाथसमस्तपुत्र गोविंद सुत तथा पुत्रपौत्राणां पठना।। [illegible] लिखितं दे

याद्दशं पुस्तकं दृष्ट्वा ताद्दशं लिखितं मया। यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते।। स्व।। संवत् १५[illegible]
कार्त्तिक वदि १४ रवौ लिखितं।। श्रीः।। छ।। छ।। शुभं भवतु।। श्रीः।। छ।। श्रीरस्तु।। कल्याणमस्
छ।। ।।छ।। ०।। श्रीः।। श्रीः।। ।।श्रीः।। ।। छ।। ।। ।। ।।।।
दासोमसपुत्र पौत्र पठनार्थं।। श्रीः।। श्रीरस्तु।। श्रीः।। शुभं भवतु।। ।।कल्याणमस्तु

[illegible]